د تقلید حقیقت

لیکوال

محمودالحسن الجمیري

ژباړن

مومن مهاجر

۱۳۸۹ - وږی/ ۲۰۱۰ زیږدیز-سپټمبر

Download from: aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ځانګړنې

د کتاب نوم	::	د تقلید حقیقت
لیکوال	::	محمودولحوو ولجمیري
ژباړن	::	مومو مهاجر
د خپرونو لړ	::	(۱)
چاپشمېر	::	(۱۰۰۰) ټوکه
کمپوز	::	پخپله ژباړن
د موندلو ځای	::	مکتبه قاسمیه، کاسي روډ- کوټه چوک- کندهار
د ژباړن د ایمېل ادرس	::	وفغان قرطاسیه، مد

Download from: aghalibrary.com

بسم الله الرحمن الرحيم

ډالۍ

ټولو حقیقت پلټونکو ته!

سريزه

بسم الله الرحمن الرحيم

د کتاب ليکلو انګېزه

ما په حنفي کورنۍ کې سترګې وغړولې، په حنفي کورنۍ کې لوی شوم، په حنفي ټولنه کې مې وخت تېر کړ او همدارنګه مې زدکړې هم پر حنفي ښوونکو وکړې، له همدې امله مې د امام ابوحنيفة رحمه الله تقليد کاوه، ځکه زما پلار حنفي و.

تر دې وروسته چې کومو استادانو ما ته ښوونه وکړه او پر ما يې د علم احسان وکړ، هغوی هم حنفيان وو، پر همدې اساس حنفي مذهب زما په زړه او دماغ کې محکم شو، له همدې امله ما په غيرشعوري ډول هغه څه ويل چې د درالمختار ليکوال ويلي دي: (الحق مانحن عليه والباطل ما عليه خصومنا) يعنې موږ(احناف) پر حق او زموږ مخالفين (مالکيان، شوافع او حنبليان) پر باطل دي.

له همدې وجې مې دا اړتيا نه احساسوله چې موږ تر کومه ځايه پر حق يو؟!

ځکه د امام صاحب رحمه الله لوړ شان، په فقه کې ډېر مهارت او د زمانې په اعتبار مخته والي ته په کتلو به مې د خپل مذهب پر خلاف هر حديث لکه نه شی هسې ګاڼه او په بدن کې به مې د اغزو په څېر ننوت. له هغه څخه د ځان خلاصولو او تېښتې لپاره چې کومې لارې-چارې رابښوول شوې وې، هغه به مې ټولې پرې عملي کولې.

څرنګه مې شعور بيدار شو؟

کله چې په څلورم ټولګي کې وم، نو د فقهي مشهور کتاب (شرح وقايه) مې ويله. يو وخت زموږ ګران استاد عبدالقيم حفظه الله د اذان پر مسئله بحث کاوه، په دې منځ کې يوه زدکوونکي له هغه څخه پوښتنه وکړه چې بلال ﷺ خو د تهجد اذان کاوه، موږ ولې عمل نه ورباندې کوو؟ استاد ځواب ورکړ چې دا زموږ مذهب نه دی، دا د امام شافعي رحمه الله مذهب دی.

په دې ورځ زما په ذهن کې دا پوښتنه پيدا شوه چې څرنګه د رسول اکرم ﷺ په حضور کې د تهجد لپاره د بلال ﷺ اذان صحيح دی، خو موږ يې صحيح نه بولو؟! بله خبره مې دا واورېده چې په هره مسئله کې به د امام شافعي رحمه الله مذهب ناسم ثابتېدی او د امام ابوحنيفة رحمه الله مذهب صحيح. د دې ټولو په اورېدو مې په زړه کې دا خبره پيدا شوه چې ارومرو د يوې خبرې د پټولو هڅه کېږي. پر دې خبرې هغه وخت باوري شوم چې پلار مې بيا-بيا راته وويل چې نور کتابونه مه ګوره، يوازې د خپل درس کتابونه مطالعه کوه، خو د دې مشهور عربي متل چې: (بَنُوْادَمَ حَرِيْصٌ فِيْمَامُنِعَ) پر بنا مې د هرې مسئلې لپاره د څلورو مذاهبو د کتابونو مطالعه اړينه وبلله. کله چې به مې هغو کتابونو ته رجوع کوله، نو حقيقت به بل څه و.

په هر حال؛ انسان ته دا ډېره سخته ده چې هغه مذهب پرېږدي، چې د ده د پلار، مور، نيکه او استادانو مذهب وي، خو ايا دا عذر الله تعالی مني او ايا په دې سړی خلاصېدای شي؟ او که د يوې باطلې عقيدې سړی موږ ته دا عذر وړاندې کړي، نو ايا موږ د هغه عذر په دې ويلو منو چې د خپل محسن پر مذهب پاتې شه، ځکه دا ښاغلی ستا خواخوږی دی؟ هېڅکله نه! چې کله داسې ده نو موږ ولې دا د ځان لپاره دليل بولو؟ ايا موږ له دې آية څخه نه وېرېږو؟:

اِذْ تَبَرَّأَ الَّذِينَ اتُّبِعُواْ مِنَ الَّذِينَ اتَّبَعُواْ وَرَأَوُاْ الْعَذَابَ وَتَقَطَّعَتْ بِهِمُ الأَسْبَابُ. (البقرة: ۱۶۶ آية)

ژباړه: کله چې رهبران له خپلو پيروانو بېزاره شي، عذاب ووينې او ټول اسباب غوڅ شي.

په هر حال؛ بيا مې ورو-ورو د احاديثو خوا ته ميلان ډېر شو او د احاديثو لار مې خپله کړه، خو د دې په بدل کې مې استادانو دا سزا راکړه چې زه يې د بخاري او د احاديثو د نورو کتابونو د زدکړې له درسه وايستم او له بريليک پرته يې له مدرسې رخصت کړم. هذا جزاء من اتخذ حديثه مذهباً

همدا د تقليد او مقلدينو ماهيت دی چې له ډېره وخته ما هم غوټې پکې وهلې. اوس راشئ دا کتاب ولولئ او د خپل ځان په اړه پخپله پرېکړه وکړئ!.

والله يهدي الى سواء السبيل

محمود الحسن الجميري
د بنوري ټاون کراچي، جامعه اسلاميه، پخواني زدکوونکی

بسم الله الرحمن الرحيم

ان الحمـدلله نحمـده ونسـتعينه ونسـتغفره ونعوذبـالله مـن شرورانفسـناومن سـيئات اعمالنامن يهده الله فلامضل لـه ومـن يضـلله فلاهـادى لـه. واشـهد ان لاالـه الاالله وحـده لاشريک له واشهدان محمداعبده ورسوله وصلى الله على امام الانبياء والمرسلين وعلى آله واصحابه اجمعين وعلى من تبعهم باحسان الى يوم الدين.

اما بعد: فقد قال الله تعالى في كتابه الكريم:

اتَّبِعُواْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلاَ تَتَّبِعُواْ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاء قَلِيلاً مَّا تَذَكَّرُونَ. (الاعراف، ٣ آية)

ژباړه: (اې مؤمنانو !) د هغه څه پيروي وکړئ چې ستاسو د رب له خوا درته نازل شو، له هغه پرته د نورو اولياوو پيروي مه کوئ، ډېر لږ پند اخلئ.
رسول اکرم ﷺ ويلي دي:

ترکتکم على بيضاء ليلهاکنهارهالايزيغ عنهابعدي الاهالک.

(رواه احمد، وقال رسول الله ﷺ ترکت فيکم امرين لن تضلوماتمسـکتم بهماکتـاب الله وسـنة نبيـه، رواه مالـک رحمـه الله فـى موطأبـاب ۴۶/ ۳والحـاکم فـى المسـتدرک والتبريزي فى المشکوة حديث ۱۸۶والسيوطي فى جامع الصـغير حـديث: ۲۹۳۷سلسـة الاحاديث الصحية ۱۷۶۱)

ژباړه: تاسو مې پر داسې نور پرېښوولاست چې شپه يې لکه ورځ داسې ده، له هلاکېدو ونکي پرته بل څوک به ورڅخه وانه وړي.

څو ورځې وړاندې مې د (ترويحات خمسه) په نوم د ميرمحمد رباني او (اغراض جلالين) په نوم د مولوي عبدالغني صاحب کتابونه ترلاسه کړل.

دغو دواړو پوهانو له خپل بې انصافه او تېري ډک دريځ سره د تقليد ثابتولو ناکامه هڅه کړې وه، بلکې ليکلي يې وو چې له تقليده په لومړي ځل شيطان بېزاره او لاس پر سر شو او همدا دعوه د بنوري ټاون د جامعه اسلاميه استاد مولانا مفتي محمدولي درويش صاحب هم پخپل کتاب (ايا د جنازې په لمانځه کې فاتحه سنت ده؟) کړې ده. تر دې لويه خبره خو يې لا دا کړې ده چې موسی ﷺ د خضر ﷺ مقلد و.

تر دې وړاندې چې زه پر دې بحث وکړم، درنو لوستونکو ته بايد دا ووايم چې تقليد څه ته وايي، تعريف يې څه شی دی او ايا الله ﷻ په قرآن کريم کې د تقليد اجازه کړې ده؟ همدارنګه احناف او غيراحناف تېر شوي علماء تقليد ته په کومه سترګه ګوري او په دې اړه يې نظر څه دی؟.

تقليد د احنافو په اند:

۱- فان التقليد هوالاخذ بقول الغير بغير معرفة دليله. (عقود رسم المفتي، صفحة ۲۳، للعلامه محمد ابن عابدين شامي)

يعنې له دليل پرته د يو چا خبره منل تقليد دی.

۲- التقليد العمل بقول الغير من غيرحجة. (مسلم الثبوت ۲/۳۵۰)

يعنې له دليل پرته د يو چا خبره عملي کول تقليد دی.

۳- التقلید اتباع الانسان غیره فیما یقول او یفعل معتقدا الحقیقة فیه من غیر نظروتامل في الدلیل کان هذالمتبع جعل قول الغیراوفعله قلادة فی عنقه من غیرمطالبة الدلیل. (د حسامي حاشیه)

ژباړه: تقلید دا دی چې یو څوک د بل چا د خبرې او فعل پیروي وکړي، خو د هغه دلیل ته نظر ونه کړي، ګواکې دې سړي د هغه بل قول او فعل له دلیل پرته پخپله غاړه کې د غاړکۍ په شان اچولی دی.

۴- قال ابن الهمام: التقلیدالعمل بقول من لیس قوله احدی الحجج بلاحجة. (تیسیرالتحریر)

ژباړه: علامه ابن الهمام رحمه الله وېلي: تقلید د هغه چا خبره بې دلیله منل چې قول یې دلیل نه وي.

په قران کریم کې د تقلید غندنه:

اوس راشئ دا خبره پر قرآن کریم عرض کړو چې ایا زموږ لپاره له دلیل پرته د یو چا د خبرې منل روا دي، که نه؟

الله ﷻ وایي:

قُلْ هَاتُواْ بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ. (البقرة، ۱۱۱ آیة)

ژباړه: ته ورته ووایه (چې که پخپل فعل او قول کې) رښتیني یاست، نو دلیل راوړئ!.

خو په هر وخت کې د مقلد تګلار دا پاتې شوې چې کله هم له ده څخه د دلیل غوښتنه شوې، نو ده په دلیل کې د خپلو پلرونو او نیکه ګانو عمل وړاندې کړی او ویلي یې دي چې څومره بزرګانو دا کار کړی، ایا هغوی ټول بې لارې وو؟.

عين په همدې ډول چې کله يو ه حنفي، يا شافعي او يا بل يو ه ته وو ايې چې وروره ! د الله قرآن کريم او يا نبوي حديث خو داسې وايي، نو وايي زموږ پلار او نيکه تل په هدايه(کتاب) عمل کړی دی، زموږ لپاره هماغه کافي دي. قرآن کريم همدا خبره داسې بيانوي:

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُواْ حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا أَوَلَوْ كَانَ آبَاؤُهُمْ لاَ يَعْلَمُونَ شَيْئًا وَلاَ يَهْتَدُونَ. (المائده، ۱۰۴ آية)

ژباړه: کله چې دوی ته وويل شي د الله نازل کړي کتاب او رسول ته راشئ ! دوی وايي موږ ته هغه څه بس دي چې له پلرونو راپاتې دي، ايا د دوی پلرونه داسې نه وو چې نه په هېڅ پوهېدل او نه پر هدايت وو ؟.

فَلاَ وَرَبِّكَ لاَ يُؤْمِنُونَ حَتَّىَ يُحَكِّمُوكَ فِيمَا شَجَرَ بَيْنَهُمْ ثُمَّ لاَيَجِدُواْ فِي أَنفُسِهِمْ حَرَجًا مِّمَّا قَضَيْتَ وَيُسَلِّمُواْ تَسْلِيمًا. (النساء، ٦٥ آية)

ژباړه: ستا په رب قسم ! دوی تر هغو مومنان کېدای نه شي، تر څو چې خپلمنځي اختلافاتو کې تا دربيمګړی نه کړي، بيا ستا پر پرېکړه په ځان کې تکليف احساس نه کړي او پوره تسليم شي.

دا مبارک آيت وايي چې کوم څوک د رسول ﷺ په پرېکړه خوښ نه شي، هغه هېڅکله مومن کېدای نه شي.

د دغو آيتونو په رڼا کې تاسو پخپله پرېکړه وکړئ چې ايا اوس هم د تقليد په ناروا توب کې شک شته؟ ايا الله ﷻ له دليل پرته په دين د عمل کولو امر کوي، که په دليل سره؟.

الله ﷻ وايي:

وَلَاتَقفُ مَالَيسَ لَکَ بِهِ عِلمٌ. (الاسراء، ۳۶ آية)

يعنې په هغه شي مه پسې کېږه چې علم پرې نه لرې.

ايا دا ټول آيتونه د تقليد امر کوي، که له هغه منعه؟ اوس کېداى شي يو څوک دا ووايي چې موږ خو د خپلو علماوو پيروي کوو، علماء په دين پوهېږي او د الله ﷻ امر هم داسې دى:

فَاسئَلُوااَهلَ الذِّکرِاَن کُنتُم لَّاتَعلَمُونَ. (النحل، ۴۳ آية)

ژباړه: که د يو شي په اړه نه پوهېږئ، له علماوو پوښتنه وکړئ!

د اهل حديثو عوام هم له خپلو علماوو پوښتنه کوي، نو څه وجه ده چې موږ ته بد ويل کېږي؟ نو ځواب دا دى:

که له چا څخه د پوښتنې نوم تقليد وي، نو بيا نن-سبا په ګرده نړۍ کې حنفي نشته، ځکه امام ابوحنيفة رحمه الله عليه خو په نړۍ کې وجود نه لري، هر سړى د خپلې سيمې له علماوو او مفتيانو څخه پوښتنه کوي، نو بيا خو دى د هماغه خپلې سيمې يا مسجد د امام مقلد شو، نه د امام صاحب. که يو څوک ووايي چې زموږ امام خو د امام ابوحنيفة رحمه الله قول راته بيانوي، ځکه نو موږ د خپل مسجد يا سيمې د امام مقلدين نه يو، بلکې د امام ابوحنيفة رحمه الله مقلدين يو، نو موږ وايو عين په همدې ډول چې کله يو څوک زموږ څخه پوښتنه کوي، نو د رسول اکرم ﷺ حديث ورته بيانوو، له همدې وجې هغه زموږ مقلد نه، بلکې د رسول اکرم ﷺ مقلد دى.

بله خبره دا ده چې پورتنى آيت پخپله پر مقلدينو رد دى، نه تائيد، ځکه که يو څوک علم ونه لري هغه پوښتنه کوي، تر پوښتنې وروسته پوهېږي. په آيت کې همداسې راغلي: ان کنتم لاتعلمون. يعنې که مو علم نه درلود، نو پوښتنه وکړئ، څو له هغه سره

سم عمل وکړئ. حال دا چې تقليد له څه دليل او حجت پرته د يو چا په خبره عمل کول، لکه څرنګه چې يې وړاندې له تعريف سره حوالې تېرې شوې.

همدارنګه امام شافعي رحمه الله په (فقه الاکبر) کې د تقليد تعريف داسې کوي:

التقليد قبول قول من لايدرى ماقال من اين قال؟ وذالک لايکون علما. (الفقه الاکبر، ۷ صفحه)

يعنې تقليد د يو چا خبره منل پرته له دې چې څه وايي او له کومه ځايه يې دا خبره کړې ده؟ او دا علم نه دی.

دربيمه خبره دا ده چې الله ﷻ له علماوو څخه د هغوی د شخصي رايې د پوښتلو امر نه دی کړی، بلکې ويلي يې دي چې له هغوی څخه د الله ﷻ او رسول اکرم ﷺ د فرمان پوښتنه وکړئ چې هغوی څه وايي؟ حال دا چې نن-سبا هېڅ حنفي عالم پر قرآن او نبوي احاديثو فتوا نه ورکوي، بلکې پر شامي، فتاوی ديوبند، هدايه او نورو فتاواوو فتوىٰ ورکوي. په داسې حال کې چې مستفتي يا پوښتنه کوونکی ليکي چې د قرآن او حديث په رڼا کې ځواب راکړئ. هو ! هغه خلک به څنګه پر قرآن او حديث فتوا ورکوي، ځکه دوی نورو کتابونو ته هم د قرآن درجه ورکوي.

د احنافو وينا ده:

ان الهدايه کالقران قد نسخت من قبلها في الشرع من کتب. (مقدمة الهدايه، ۲ ټوک)

ژباړه: هدايه لکه قرآن داسې ده، په شريعت کې يې پخواني کتابونه ټول منسوخ کړل.

د احنافو مطلب دا دی چې؛ لکه څنګه چې تر قرآن کريم وړاندې ټول کتابونه منسوخ شوي، په هغوی عمل کول ګمراهي او کفر دی، همدارنګه چې تر هدايې وړاندې کوم کتابونه ليکل شوي، هغوی ټول منسوخ شوي دي، که څه هم هغه بخاري، مسلم، يا د امام مالک رحمه الله موطأ، يا د امام شافعي رحمه الله کتاب الام او يا د امام احمد

رحمة الله مسند وي. په دغو کتابونو عمل کوونکی ګویا په منسوخ شویو کتابونو عمل کوي او له اسلامه وتلی دی.

همدا خبره د شاولي الله صاحب په خوله هم واورئ !:

وترى العام سيماالیوم في كل قطريتقيدون بمذهب من مذاهب المتقدمين يرون خروج الانسان من مذهب من قلده ولوفي مسألة كالخروج من الملة كانه نبي بعث اليه وافترضت طاعته عليه وكان اوائل الامة قبل المائة الرابعه غيرمتقيدين بمذهب واحد. (التفهيمات الالهيه، ۱ ټوک، ۲۰۶ مخ. حجة الله البالغة ۱ ټوک، ۴۴۵ مخ)

ژباړه: عام خلک په ځانګړي ډول نن-سبا ؛ د مخکنیو د مذهب مقلدین دي، دوی داسې فکر کوي چې له هغه مذهبه چې دوی یې تقلید کوي، وتل، که څه هم په یوه مسئله کې وي، ګواکې د اسلام پرېښوول دي، دوی خپل امام لکه نبي داسې بولي او اطاعت یې فرض ګڼي، حال دا چې د امت مخکني خلک تر څلورمې پېړۍ وړاندې د هېڅ مقلدین نه وو.

دې ته بیا ګوره ! احناف پر هر هغه چا لعنت وایي چې د امام ابوحنیفة رحمه الله قول ونه مني.

فلعنة ربنا اعدادرمل على من رد قول ابي حنيفة رحمه الله. (ردالمحتار، ۱ ټوک، ٦۳ مخ)

یعنې پر هغه چا دې د شګو په اندازه لعنت وي چې د امام صاحب قول نه مني.

اوس راشه زه تاسو ته دا وو وایم چې کومو ښاغلو د امام صاحب قول نه دی منلی چې اوس شپه او ورځ احناف پر هغوی لعنت وایي:

امام مالک، امام محمد، امام ابویوسف، امام شافعي، امام احمد بن حنبل، امام بخاري، امام نسائي، امام طحاوي، امام ابن حزم، امام ابن عبدالبر، امام نواوي او امام ابن تیمیة رحمهم الله تعالی علیهم اجمعین.

نور هم د امت ډېر لوی-لوی علماء شته چې د امام صاحب قول يې نه دی منلی، اوس نو تاسو فيصله وکړئ چې د امت پر داسې سترو علماوو لعنت ويل د احنافو ديندارې ده؟.

سره له دې چې رسول اکرم ﷺ ويلي چې کله زما په امت کې پنځلس خويونه موجود شي، نو پر هغوی به د الله ﷻ عذاب نازل شي، په هغوی کې يو هم (اذالعن اخرهذه الامة اولها.) (ترمذي حديث نمبر ٢٢١٠، ابن ماجه) يعنې کله چې د دې امت وروستني پر مخکنيو لعنت ووايي.

يو بل ځای رسول اکرم ﷺ وايي:

من لعن مومنافهو كقتله. (بخاري، كتاب الادب، باب ٤٤، حديث نمبر ٦٠٤٧)

يعنې پر مومن لعنت ويل لکه د هغه وژل داسې دي.

په نړۍ کې تر ټولو بد خلک هغه دي چې الله ﷻ د انبياوو په ژبه پرې لعنت ويلی دی. الله ﷻ پر بني اسرائيلو د داؤد او عيسی عليهما السلام په ژبه لعنت ويلی دی:

لُعِنَ الَّذِينَ كَفَرُواْ مِن بَنِي إِسْرَائِيلَ عَلَى لِسَانِ دَاوُودَ وَعِيسَى ابْنِ مَرْيَمَ ذَلِكَ بِمَا عَصَوا وَّكَانُواْ يَعْتَدُونَ. (المائده، ٧٨ آية)

ژباړه: په بني اسرائيلو کې پر کافرانو شويو د داؤد او عيسی عليهما السلام په ژبه لعنت ويل شوی دی، دا له دې کبله چې دوی سرکښي کړې وه او تېری به يې کاوه.

خو په څلورو مذهبونو کې دا وياړ يوازې او يوازې احنافو ګټلی، ځکه په څلور سره فقهي مسلکونو کې يوازې دوی حلاله منې چې پر کوونکي او هغې ته هڅوونکي يې نبي کريم ﷺ لعنت ويلی دی.

عن ابن مسعود ﷺ قال: لعن رسول ﷺ المحلل والمحلل له. (رواه الترمذي وقال حديث حسن صحيح حديث نمبر ١١٢٠، ابوداؤد حديث نمبر ٢٠٧٦، ابن ماجه او دارمي)

ژباړه: له عبد الله بن مسعود ﷺ څخه روايت دی چې رسول الله ﷺ پر هغه چا چې (تر دريو طلاقونو وروسته د بل مېړمن) حلالوي او هغه چا چې دا مېړمن د ده لپاره حلالېږي، لعنت ويلی دی.

د احنافو ښېرا تر ننه يقينًا چا ته نه ده رسېدلې، خو د رسول الله ﷺ ښېرا نه ردېږي، تر قيامته به پاتې وي.

درنو لوستونکو ! دا د مقلدينو له خوا د امامانو د منلو او احترام طريقه ده.

راځئ وړاندې ځو، که د يوه ساعت لپاره ومنو چې په (فَاسْئَلُوْا اَهْلَ الذِّكْرِاِنْ كُنْتُمْ لَاتَعْلَمُوْنَ) سره تقليد ثابتېږي، نو راځئ وګورو د دې آيت په اړه د احنافو اند څه دی؟:

فَإِن كُنتَ فِي شَكٍّ مِّمَّا أَنزَلْنَا إِلَيْكَ فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَؤُونَ الْكِتَابَ مِن قَبْلِكَ لَقَدْ جَاءكَ الْحَقُّ مِن رَّبِّكَ فَلاَ تَكُونَنَّ مِنَ الْمُمْتَرِينَ. (يونس، ۹۴ آية)

ژباړه: که ته د هغه څه په اړه شک لرې چې موږ درته نازل کړي، نو له هغو کسانو سوال وکړه چې تر تا مخکې کتاب (تورات او انجيل) لولي، بېشکه تا ته حق راغلی، نو هېڅکله له شک کوونکو څخه مه کېږه.

ايا دلته به هم احناف وايي چې رسول اکرم ﷺ ته الله ﷻ د يهودو او نصاراوو د تقليد امر کړی دی؟ که داسې نه وي او يقيناً ده هم نه، نو احناف د (فاسئل) ترجمه په تقليد نه کولای شي او نه به يې وکړي.

قرآن پخپله د خپلو ځينو مضامينو ترجمه کوي، نو معلومه شوه چې دلته د (فاسئلو) معنا تحقيق دی، نه تقليد. لکه احناف او نور مقلدين چې يې دعوه کوي او د آيت دا ترجمه موږ پخپله له ځانه نه ده کړې، بلکې د آيت مخکنۍ برخه همدا وايي:

وَمَا أَرْسَلْنَا مِن قَبْلِكَ إِلاَّ رِجَالاً نُّوحِي إِلَيْهِمْ فَاسْأَلُواْ أَهْلَ الذِّكْرِ إِن كُنتُمْ لاَ تَعْلَمُونَ.

(النحل، ۴۳ آية)

ژباړه: موږ تر تا وړاندې نه وو لیږلي، مګر نارینه چې هغوی ته به مو وحې کوله، که په دې اړه معلومات نه لرئ نو د علم له خاوندانو پوښتنه وکړئ (یعنې تحقیق وکړئ).

که دلته د (فاسئلوا) ترجمه په تقلید وشي، نو بیا خو یې معنا دا شوه چې که تاسو د محمد ﷺ په نبوت کې شک لرئ، نو د علم د خاوندانو یعنې یهودو او نصاراوو تقلید وکړئ. حال دا چې هېڅ مفسر له دې آیته دا معنا نه ده اخیستې، آن موسی علیه السلام ته هم د قرآن کریم په شتون کې په تورات د عمل کولو اجازه نشته. **اللهم اهد قومي فانهم لایعلمون**

د تقلید په رد کې د صحابه کرامو رضي الله عنهم ویناوې:

اوس راځئ وګورو د تقلید په اړه د صحابه کرامو رایه څه وه:

وعن ابن مسعود رضي الله عنه قال: لایقلداحدکم دینه رجلاان آمن آمن وان کفر کفر. (ارشاد الفحول، ۲ ټوک، ۳۵۷ مخ او اعلام الموقعین، ۲ ټوک، ۱۶۸ مخ)

ژباړه: له ابن مسعود رضي الله عنه څخه روایت دی چې هغه وویل: په تاسو کې هېڅوک باید د بل تقلید ونه کړي چې که هغه ایمان راوړي، دی ایمان راوړي، که هغه کافر کېږي دی هم کافر کېږي.

وقال ابن عباس رضی الله عنهما: یوشک ان تنزل علیکم حجارة من السماء اقول: قال رسول الله ﷺ وتقولون قال ابوبکروعمر. (زادالمعاد، ۲ ټوک، ۱۹۵ مخ)

ژباړه: عبدالله بن عباس رضی الله عنهما ویلي دي: ژر ده چې پر تاسو به له اسمانه ډبرې راواوري، ځکه زه د رسول الله ﷺ خبره درته کوم او تاسو وایاست ابوبکر داسې ویلي او عمر.

نن د مقلدینو حالت بالکل همداسې دی، کله چې له امامه یوه خبره نه وي نقل شوې، نو دوی هېڅکله د هغې منلو ته چمتو نه وي، همدارنګه که له امامه د حدیث پر خلاف کومه خبره رانقل شوې وي، نو دوی یې په هېڅ ډول نه پرېږدي، بلکې وایي: ایا

زمونږ امام ته دا حدیث نه و رسېدلی؟ چې هغه دا حدیث نه دی عملي کړی، نو مونږ یې ولې عملي کړو !.

د دوی مطلب دا دی چې زمونږ امام ته د نبي کریم ﷺ هر حدیث رسېدلی و. که یو څوک له دوی څخه پوښتنه وکړي چې ایا ستاسو امام له یو لک څلوېښت زره صحابه کرامو سره لیدلي وو؟ که وایي هو ! نو د ورځې په څېر ښکاره دروغ دي او که وایي ورسره لیدلي یې نه وو او یقینًا یې ورسره لیدلي هم نه وو، نو بیا به دا هم مني چې یقینًا ټول احادیث نه وو ورته رسېدلي.

اوس پوښتنه دا ده چې له امام مالک، امام شافعي، امام احمد بن حنبل، امام بخاري، امام مسلم او نورو محدثینو رحمة الله علیهم سره چې ستاسو د مذهب مخالف کوم حدیثونه دي، دا هغوی له ځانه جوړ کړي دي، که هغوی له امام ابو حنیفة رحمه الله سره دښمني درلوده او یا یې غوښتل د هغه پر خلاف ځان ته مذهب او ډله جوړه کړي؟ حال دا چې د صحیح حدیث په مقابل کې د صحابي قول او فعل هم حجت نه دی. دا خبره مونږ له ځانه نه کوو، بلکې له ستر صحابي څخه یې واوره ! عبد الله بن عمر رضی الله عنهما د یو چا د پوښتنې په ځواب کې وایي:

قال عبدالله بن عمر: ارأیت ان کان ابي نهی عنهاوصنعها رسول الله ﷺ آأمر ابي یتبع ام امر رسول الله ﷺ؟ فقال الرجل: بل امر رسول الله! فقال: فقدصنعها رسول الله ﷺ. (رواه الترمذي، باب ماجاء في التمتع رقم الحدیث ۸۲۴)

ژباړه: عبد الله بن عمر رضی الله عنهما (یوه سړي ته چې له ده څخه یې د حج تمتع په اړه پوښتنه کړې وه) وویل: ته راته ووایه چې که زما پلار له حج تمتع منعه کړې وي، خو رسول اکرم ﷺ کړی وي، ایا ته زما د پلار پیروي کوې، که د رسول اکرم ﷺ؟ هغه سړي وویل: نه ! د رسول اکرم ﷺ پیروي کوم، نو عبد الله بن عمر رضی الله عنهما ورته وویل: بېشکه رسول اکرم ﷺ دا کار کړی دی.

له دې څخه دا خبره څرګنده شوه چې د صحابه کرامو ﷺ په اند هم د رسول اکرم ﷺ د حدیث په مقابل کې د یو صحابي فعل او قول حجت نه دی.

د تقليد په رد کې د احنافو ويناوې:

د مسلم الثبوت ليکوال ليکي:

اذلاواجب الاماواجبه الله ولم يوجب على احدان يتمذهب بمذهب رجل من الائمـة. (مسلم الثبوت ۲ ټوک، **۳۵۵** مخ)

ژباړه: ځکه له هغه پرته واجب نشته چې الله ﷻ واجب کړي وي او پر هېچا لازمه نه ده چې په امامانو کې د يوه مذهب پيروي وکړي.

بيا وايي:

اجمع المحققون على منع العوام من تقليدالصحابة. (مسلم الثبوت ۲ ټوک، ۲۵۶ مخ)

ژباړه: محققينو پر دې اجماع کړې چې عوامو ته د صحابه وو د تقليد اجازه نشته.

د دوی عجيب تقسيم دی، پر ځان د امام تقليد فرض ګڼي، خو د صحابه کرامو تقليد روا نه بولي، سره له دې چې هغوی په علم، تقوا او پوهه کې تر امامانو څو چنده لوړ وو.

عوام د هغوی له تقليده منعه کوي، دا نو د دې آيت مصداق دی: تِلْكَ اِذًاقِسْمَةٌ ضِيْزٰى. يعنې دا ډېر ظالمانه وېش دی.

ملا علي قاري حنفي ليکي:

ان الله لم يكلف احداان يكون حنفيا او مالكيا او شافعيا او حنبليا بـل كلفهـم الله ان يعلمواالسنة. (شرح عين العلم، ۳۲۶ مخ)

ژباړه: الله ﷻ هېڅوک په دې نه دی مکلف کړی چې حنفي، مالکي، شافعي او حنبلي شي، بلکې الله ﷻ هر سړی د رسول اکرم ﷺ پر سنتو ملکف کړی دی.

اوس راځئ دا وګورو چې ايا پخپله امام ابو حنيفة رحمة الله عليه د خپل تقليد امر کړی دی، که نه؟ !:

سئل ابوحنيفة اذا قلت قولا وكتاب الله يخالفه. قال اتركوا قولي بكتاب الله قال واذا قلت قولا وحديث رسول الله ﷺ يخالفه قال: اتركوا قولي بخبر الرسول. (عقدالجيد ۴۵ مخ)

ژباړه: له امام ابو حنيفة رحمه الله څخه يو چا پوښتنه وکړه چې که ته داسې خبره وکړې چې هغه له قرآن کريم سره مخالفه وي، نو موږ څه وکړو؟ ده وويل: د قرآن کريم په مقابل کې زما خبره پرېږدئ. له هغه څخه بيا پوښتنه وشوه چې که ستا خبره د رسول اکرم ﷺ له حديث سره مخالفه وي، بيا څه وکړو؟ ده ځواب ورکړ: د رسول اکرم ﷺ د حديث په مقابل کې زما خبره پرېږدئ.

اوس راشئ دا وګورو چې امام ابو حنيفة رحمه الله د يو چا تقليد کاوه، که نه؟ !.

اني لااقلدالتابعي لانهم رجال ونحن رجال ولايصح تقليدهم. (نورالانوار، ۲۱۹ مخ)

ژباړه: امام ابو حنيفة رحمه الله وايي: زه د تابعي تقليد نه کوم، ځکه دی هم يو سړی دی، زه هم. د دوی تقليد صحيح نه دی.

همدارنګه علامه شامي حنفي ليکي:

اذا صح الحديث وكان على خلاف المذهب عمل بالحديث ويكون ذالک مذهبه ولايخرج مقلده عن كونه حنفيابالعمل به فقد صح عن ابي انه قال: اذا صح الحديث فهو مذهبي. (شرح عقود رسم المفتي، لابن عابدين، ۱۹ مخ.

ژباړه: کله چې حديث صحيح شي او د مذهب مخالف وي، نو په حديث عمل کېږي او دا د امام صاحب مذهب هم دی او په دې سره د امام صاحب مقلد له تقليده نه وزي، ځکه امام صاحب ويلي دي: کله چې حديث صحيح شي، هماغه زما مذهب دی.

همدارنګه وړاندې ليکي:

فاذا ظهرله صحة مذهب غيرامامه في واقعة لم يجزله ان يقلدامامه. (شرح عقود رسم المفتي، ۲۴ مخ)

ژباړه: که یو چا ته په یوه واقعه کې له خپل امام پرته د بل امام مذهب پر حق وبرېښي، نو ده ته روا نه ده چې د خپل امام تقلید وکړي.

د دغو ټولو خبرو او دلایلو تر لوستلو وروسته که مقلد ډاډمن نه وي، نو بیا مونږ د ده په اړه هغه خبره کوو چې علامه عبدالحي لکهنوي حنفي کړې ده:

قدتعصبوافی الحنفیة تعصباشدیداوالتزموابمافی الفتاوا التزاماشدیداوان وجدواحدیثاصحیحاواثرا صریحاعلی خلافه وزعموا انه لوکان هذا صحیا لاخذ صاحب المذهب ولم یحکم بخلافه وهذاجهل منهم. (النفع الکبیر، **۱۴۵** مخ)

ژباړه: د احنافو یوه ډله په سخت تعصب اخته ده او په ډېره کلکه د فتاواوو په کتابونو پورې نښتي دي، که دوی کوم صحیح حدیث او یا اثر پیدا کړي چې د دوی د مذهب مخالف وي، نو وایي: که دا حدیث صحیح وای، امام صاحب به ارومرو له دې سره سمه فتویٰ ورکولای، د هغه پر خلاف به یې پرېکړه نه کوله او دا د دوی ناپوهي ده.

د تېرو شویو امامانو مذهب:

شاید اوس د یو چا په ذهن کې دا خیال پیدا شي چې که د تقلید په اړه د دغو سترو شخصیتونو دا نظر او فتوا وي، نو هغوی ولې تقلید کاوه؟!.

نو راشئ اوس زه دا درته ووایم چې هغوی تقلید کاوه، که نه؟ په یاد ولرئ چې کله زه وایم فلاني حنفي، یا مالکي، یا شافعي او یا حنبلي، نو د دې مطلب دا نه دی چې هغه تقلید کاوه، بلکې هر یو له خپل دلیل او اجتهاد سره سم روان و. که څوک دا پوښتنه وکړي چې بیا نو حنفي ولې بلل کېږي؟ نو ځواب یې دا دی؛ د دوی د استدلال ډول او استنباط شکل عین هغه ډول و لکه د دوی د مشرانو او استادانو، ځکه نو دوی ته حنفي ویل کېږي. دا مطلب یې نه دی چې دوی په هر څه کې تقلید کاوه.

مثلاً د امام ابو حنیفة رحمه الله لوی شاگردان امام ابو یوسف او امام محمد رحمهما الله وو او دوی په دې معنا حنفیان وو چې دوی په هغه مکتب کې زدکړې کړې وې، چې مشر او مؤسس یې امام ابو حنیفة رحمه الله و. په دې معنا حنفیان نه وو چې د ده تقلید یې کاوه، ځکه د مقلد لپاره په هېڅ صورت دا روا نه ده چې د خپل امام خبره رد کړي.

سره له دې چې امام ابو یوسف او امام محمد رحمه الله په درې ثلثه مسایلو کې له خپل استاد سره مخالفت کړی دی. همدارنګه د امام مالک، امام شافعي او امام احمد رحمهم الله له فکري مکتب سره تړاو درلودونکي هم دوی ته منسوبېږي، خو مقلدینو یو هم نه دی معاف کړی، د هر یوه په غاړه کې یې د تقلید رسۍ وراچولې ده، آن شاګردان یې هم د خپل استاد مقلدین بللي دي. حال دا چې په هغوی کې یوه هم نه ځان حنفي، نه مالکي، نه شافعي او نه حنبلي بللی دی، او که هغه مسایل راغونډ کړل شي چې دغو شاګرانو له خپلو استادانو سره پکې مخالفت کړی، نو یو لوی کتاب ترې جوړېدای شي.

تاسو پخپله وګورئ! مقلدین چې کوم نباغلي د حنفي یا شافعي په نوم یادوي، هغوی د خپل ځان په اړه څه لیکي؟! علامه شامي لیکي:

الائمة الشافعيه كالقفال والشيخ ابن علي والقاضي حسين رحمهم الله كانوا يقولون لسنامقلدين للشافعي بل وافق راينارايه ويقال مثله في اصحاب ابي حنيفه رحمه الله مثل ابي يوسف ومحمدرحمهماالله بالاولى وقد خالفاه فى كثيرمن الفروع. (عقود رسم المفتي، ۲۵ مخ)

ژباړه: شافعي امامانو لکه: قفال، شیخ ابن علي او قاضي حسین ویلي؛ موږ د امام شافعي رحمه الله مقلدین نه یو، بلکې زموږ رایه د هغه له رایې سره برابره شوې ده او د امام ابو حنیفة رحمه الله د اصحابو امام ابو یوسف او امام محمد رحمهما الله په اړه همداسې ویل کېدای شي، ځکه هغوی په ډېرو مسایلو کې له امام صاحب سره مخالفت کړی دی.

همدارنګه امام طحاوي رحمه الله هم په کتاب الاثار کې د امام صاحب ډېر مسایل رد کړي دي.

قال الطحاوي لابن حربويه لايقلدالاعصبي اوغبي. (عقود رسم المفتي، ٢٦ مخ)

ژباړه: امام طحاوي ابن حربويه ته ويلي چې تقليد يا متعصب کوي او يا غبي.
همدارنګه د روح المعاني ليکوال علامه الوسي حنفي ليکي:

ان کان للضلالة اب فالتقليدابوها. (روح المعاني، لومړی ټوک، ٩٧ مخ)

ژباړه: که ګمراهي پلار ولري، نو تقليد يې پلار دی.

همدارنګه امام نووي شافعي رحمه الله چې په منځلاريتوب کې يوه بېلګه وه، د امام شافعي رحمه الله ډېر هغه مسايل چې د صحيحو احاديثو مخالف وو، رد کړي او صحيح احاديث يې خپل مذهب ګرځولی دی. پخپله د النووي المجموع وګورئ او ليکلي يې دي چې همدا د امام شافعي رحمه الله مذهب دی، ځکه د امام شافعي رحمه الله وينا ده: **اذا صح الحديث فهو مذهبي.** يعنې صحيح حديث زما مذهب دی.

خو د اوسنيو احنافو په اند چې څوک د امام صاحب قول پرېږدي، په صحيح حديث عمل وکړي، نو هغه له سمې لارې اوړي. د سپکو-سپورو لايق ګرځي او په دې هر څوک ښه خبر دی. پر دې سربېره لوی ظلم دا دی چې صحيح حديث په ناسمو تاويلونو د خپل مذهب تابع کوي. د ايمان غوښتنه خو دا ده چې مذهب د صحيح حديث تابع شوی وای.

رسول اکرم ﷺ وايي:

لايؤمن احدکم حتی يکون هواه تابعالماجئت به. (رواه البغوي في شرح السنة والنووي في اربعينه وقال هذاحديث حسن رقم الحديث ٤١ وهو صحيح معنا)

ژباړه: په تاسو کې هېڅوک تر هغو مومن نه دی چې نفسي غوښتنې يې زما د راوړي دين تابع نه شي.

پر دې لوی جرم د احنافو سترو علماوو هم اقرار کړی چې په هغوی کې يو مولوي اشرف علي تهانوي هم دی، نوموړی ليکي:

ځينې مقلدين خپل امامان له تېروتنې معصوم او د هغوی پيروي فرض بولي او په دې باور دي چې که څه هم د امام صاحب قول هر څو مره د صحيح حديث مخالف دی، دليل يې له قياس پرته بل شی نه دی. بيا هم په حديث کې ډېرې نيمګړتياوې راباسي او په ډېرو ليرو تاويلونو سره هغه حديث ردوي، خو د امام قول نه پرېږدي. داسې تقليد حرام او د الله ﷻ د دې قول مصداق دی:

اتخذوا احبارهم ورهبانهم اربابامن دون الله. (فتاویٰ امداديه، ۴ جلد، ۹۰ صفحه)

يعنې دوی خپل علماء او پوهان له الله ﷻ پرته په ربوبيت نيولي وو.

د قران کريم او نبوي احاديثو پر خلاف د علامه کرخي حنفي له خوا د اصولو جوړول

قرآن کريم او نبوي احاديث د بېځايه تاويلونو په مټ د خپل مذهب تابع کول د احنافو اساسي اصول دي، آن ځينو حنفي علماوو ويلي: کوم آيت يا حديث چې زموږ د مذهب مخالف وي، هغه آيت يا حديث منسوخ دی.

وګوره ! دوی ليکي:

ان کل آيت تخالف قول اصحابنافانهاتحمل علی النسخ اوعلی الترجيح والاولی تحمل علی التأويل من جهة التوفيق. (اصول الکرخي، ۸ مخ)

ژباړه: هر آيت چې زموږ د مذهبي علماوو له قوله مخالف وي، هغه يا منسوخ دی يا به پر ترجيح حمل کېږي او ښه خبره دا ده چې تاويل پکې وشي، ترڅو زموږ د مذهب او آيت تر منځ توفيق راشي.

بل ځای ليکي:

ان کل خبريجئ بخلاف قول اصحابنافانه يحمل علی النسخ اوعلی انه معارض بمثله. (اصول الکرخي، ۲۹ مخ)

ژباړه: هر هغه حدیث چې زموږ د مذهبي علماوو د قول پر خلاف وي، هغه به یا پر نسخه او یا پر دې حمل کېږي چې په مقابل کې یې بل داسې حدیث شته چې زموږ تائید کوي.

د مکې مشرکینو هم رسول اکرم ﷺ ته عین همدا ډول اصول وړاندې کړي وو او ورته ویل به یې:

د قرآن کومه برخه چې زموږ د عقایدو مخالفه ده، هغه منسوخه کړه، بیا دې خبره منو او ایمان درباندې راوړو. اعاذنا الله من مثل هذالتحریف

پر ملائکو د تقلید تور لګول

اوس خپل اصلي بحث ته ځو چې په هغه کې میر محمد صاحب شیطان لومړی غیرمقلد بللی، نو موړی لیکي:

کله چې ادم ؑ د خپل وخت خلیفه یا امام اعظم شو، نو ملائکو یې تقلید وکړ چې د ادم د مقلدینو په نوم مشهوره شوې او دوی لومړني مقلدین وو. په اول ځل چې چا له تقلیده تېښته وکړه هغه شیطان وو، عین په همدې ډول په محمدي امت کې د امام اعظم رحمه الله له تقلیده د تښتېدوونکو نوم غیرمقلدین دی چې د ابلیس لعین پیروي او تقلید په خوښي خپلوي، خو د امام اعظم رحمه الله له تقلیده تښتي. احناف د امام اعظم رحمه الله مقلدین دي او د ملائکو په شان د خپل ستر امام په تقلید ویاړي. د نوموړي د خبرې خلاصه دا شوه چې د امام اعظم تقلید نه کوونکی یا شیطان او یا د هغه یار دی، خو څوک چې د هغه تقلید کوي، هغه یا فرشته او یا د هغوی پر لار روان دی.

ځواب: لومړی خبره دا ده چې تا ادم ؑ خلیفه یا امام اعظم بللی، نو ته یو ځل دا وواېه چې خلیفه څه ته وایي؟!.

الخلیفه: الامام الذي لیس فوقه امام. یعنې خلیفه هغه امام ته وایي چې تر ده پورته بل امام نه وي، نو تا په کوم دلیل امام ابو حنیفة رحمه الله امام اعظم کړ؟ ایا د هغه په حق

کې کوم قرآني آيت نازل شوی دی چې دی امام اعظم دی؟ لکه ابراهيم ﷺ ته چې الله ﷻ ويلي دي:

قَالَ إِنِّي جَاعِلُكَ لِلنَّاسِ إِمَامًا. (البقرة، ۱۲۴ آية)

يعنې الله ﷻ وويل: زه تا خلکو ته امام ټاکم.

اوس چې تا ابوحنيفة رحمه الله لوی امام کړ، نو څرګنده شوه چې ته د ادم ﷺ امامت نه منې او په دې سره ته د ابليس ملګری او غيرمقلد شوې.

نوموړي عالم بيا ليکلي چې فرشتو د ادم ﷺ تقليد وکړ او د ادم ﷺ د مقلدينو په نوم مشهورې شوې. حيراني ده، دعوه خو د فاضل او حکيم کوې، خو دومره ستره تېروتنه دې کړې چې د علم او پوهې جنازه دې ښخه کړې ده. ته په دې هم خبر نه يې چې الله ﷻ ادم ﷺ د ځمکې لپاره د خليفه په حيث رالېږلی و، نه د اسمان لپاره؛ چې ملائکې هم د دوی په تقليد او اطاعت مکلفې وې. داسې معلومېږي چې ته د قرآن کريم په تفسير هم خبر نه يې، نو دې آيت ته وګوره !:

إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي جَاعِلٌ فِي الْأَرْضِ خَلِيفَةً. (البقرة، ۳۰ آية)

يعنې هغه وخت درياد کړه چې ستا رب ملائکو ته وويل: زه په ځمکه کې خليفه پيدا کوم.

د تفسير جلالين ليکوال د دې آيت په تفسير کې ليکي: **يخلفني في تنفيذاحکامي فيهاوهو آدم.** (تفسير جلالين، ۸ مخ)

يعنې دی به په ځمکه کې د احکامو په پلي کولو کې زما خليفه وي او هغه ادم ﷺ دی.

بله خبره دا ده چې تا ادم ﷺ د ملائکو امام بللی، سره له دې چې ادم ﷺ د فرشتو امام نه و، لکه په پورتني آيت سره چې ثابته شوه. فرشتو چې ادم ﷺ ته کومه سجده کړې وه، هغه د الله ﷻ په امر وه؛ نه د ادم ﷺ په امر. ته د تقليد په نشه کې دومره بې سده

شوی یې چې د فرشتو په غاړه کې دې هم د تقلید رسۍ وراچولې ده او وړاندې دې موسیٰ ﷺ د خضر ﷺ مقلد بللی دی. یعنې فرشتې هم مقلدې دي، انبیاء کرام هم، خو امام یوازې ابو حنیفة رحمه الله دی.

د حیرانتیا ځای خو دا دی چې کله یو څوک امام ابو حنیفة رحمه الله ته مقلد ووایي، نو پر تاسو بده لګېږي، خو پخپله مو له فرشتو نیولې تر انبیاوو ټول مقلدین کړي دي.

او بیا دې وړاندې لیکلي چې فرشتې لومړنۍ مقلدینې شوې، نو پوښتنه دا ده چې ملائکې چا د آدم ﷺ مقلدینې وبللې، تاسو؛ که الله جَلَّ جَلَالُهُ او یا رسول اکرم ﷺ؟ که تاسو یاست، نو ستاسو خبره خو هېڅ ته حجت نه ده، ځکه نو موږ هغه څه درته وایو چې الله جَلَّ جَلَالُهُ یې امر راته کړی دی:

قُلْ هَاتُواْ بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ. (البقرة، ۱۱۱ آیة)

یعنې که تاسو رښتیا وایاست، نو دلیل مو راوړئ.

بیا مو ویلي چې له دې تقلیده تښتېدونکی ابلیس و، نو زه وایم آدم ﷺ شیطان ته هېڅ حکم نه و کړی چې ده یې اطاعت کړی وای او دا ستاسو علمي خیانت دی چې وایاست: ابلیس د آدم ﷺ له اطاعته تښتېدی، بلکې ابلیس د الله جَلَّ جَلَالُهُ له اطاعته تښتېدلی و.

قرآن کریم وګوره؛ نو به درته څرګنده شي چې ستا خبره تر کومه ځایه کره ده؟ ! الله جَلَّ جَلَالُهُ خو وایي: (ففسق عن امرربه) یعنې شیطان د خپل رب د امر له منلو سرغړونه وکړه. او که ستا دعوه دا وي چې یو چا ته سجده کول د هغه تقلید او اطاعت وي، نو دا دعوه دې هم بېځایه ده، ځکه د یوسف ﷺ په اړه ویل شوي: (وخرواله سجدا) یعنې یوسف ﷺ ته د هغه مورو پلار او ورونو ټولو سجده وکړه، خو له دې سره-سره هېڅ نه دي ویلي چې یعقوب ﷺ له خپلو زامنو سره یو ځای د یوسف ﷺ مقلد و. **فافهم ولاتکن من الغافلین الضالین**

د مير محمد له خوا شيطان لومړی غير مقلد بلل

نو موړي ليکي چې په تاريخ کې شيطان لومړنی غير مقلد و. دی خپله دا ادعا داسې بيانوي:

بايد پوه شې چې شيطان لومړنی شخص و چې په ډاګه يې د نه تقليد لار خپله کړه او هغه له دې امله چې د الله ﷻ حکم يې ونه مانه او د خپلو نفسي غوښتنو پيروي يې وکړه.

راشئ قرآن کريم ته غوږ شو چې هغه څه وايي؛ ايا هغه د الله ﷻ اطاعت وکړ او که يې د خپلو نفسي غوښتنو تقليد؟!

الله ﷻ وايي: (فَفَسَقَ عَنْ اَمْرِرَبِّهٖ) يعنې شيطان د خپل رب له امره سرغړونه وکړه.

معلومه شوه چې شيطان د خپل رب په نه اطاعت کولو ګمراه شوی، بلکې تر هر چا لوی ګمراه دی.

بل ځای الله ﷻ وايي:

وَمَنْ اَضَلُّ مِمَّنْ اِتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِهُدًى مِّنَ اللهِ.

ژباړه: څوک تر هغه چا ډېر بې لارې يا ګمراه دی چې له الٰهي هدايت پرته يې د خپلو نفسي غوښتنو پيروي کړې وي؟!.

بل ځای الله ﷻ وايي:

أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهَهُ هَوَاهُ وَأَضَلَّهُ اللَّهُ عَلَى عِلْمٍ.

يعنې تا هغه سړی ونه ليد چې خپل خواهش يې الله وګرزاوه او الله ﷻ له پوهې سره-سره بې لارې کړ.

له دغو دلايلو څخه موږ ته د ورځې په څېر جوته شوه چې شيطان لومړی کس و چې د خپلو نفسي غوښتنو پيروي يې وکړه، د هغو مقلد شو او په عامه توګه د يوه ړانده مقلد په توګه راڅرګند شو.

احنافو ته هم موږ هغه نصیحت کوو ، چې الله ﷻ ټول انسانیت ته کړی دی او هغه دا چې:

اتَّبِعُواْ مَا أُنزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ وَلاَ تَتَّبِعُواْ مِن دُونِهِ أَوْلِيَاء قَلِيلاً مَّا تَذَكَّرُونَ. (الاعراف، ۳ آیة)

ژباړه: د هغه څه پیروي وکړئ چې ستاسو د رب له خوا در ته نازل کړل شوي، له هغه پرته د نورو ولیانو پیروي مه کوئ، په تاسو کې پند اخیستونکي ډېر کم دي.

بل ځای الله ﷻ وایي:

وَمَااخْتَلَفْتُمْ فِيْهِ مِنْ شَيْءٍ فَحُكْمُهُ اِلَى اللهِ. (الشوریٰ، ۱۰ آیة)

ژباړه: په کوم شي کې چې تاسو اختلاف کړی، د هغه فیصله الله ﷻ ته وسپارئ !.

بل ځای الله ﷻ وایي:

وَلاَ تَتَّبِعُواْ أَهْوَاء قَوْمٍ قَدْ ضَلُّواْ مِن قَبْلُ وَأَضَلُّواْ كَثِيرًا وَضَلُّواْ عَن سَوَاء السَّبِيلِ.

(المائدة، ۷۷ آیة)

ژباړه: د هغه قوم پیروي مه کوئ چې وړاندې بې لارې شوی، نور یې هم ډېر بې لارې کړي او له سمې لارې اوښتي دي.

بل ځای الله ﷻ فرمایي:

وَلَئِنِ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءهُم بَعْدَ الَّذِي جَاءكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللّهِ مِن وَلِيٍّ وَلاَ نَصِيرٍ.

(البقرة، ۱۲۰ آیة)

ژباړه: که دې وروسته تر هغه چې علم درکول شو ، د دوی د هوا پیروي وکړه، نو نه الله ستا دوست او نه مرستندوی دی.

دا خبره خو د ورځې په څېر څرګنده وه چې ادم علیه السلام ته سجده کول د الله ﷻ امر و ، خو ده له دې سره-سره هغه ونه مانه او د خپلې نفسي غوښتنې پیروي یې وکړه.

ميرمحمد صاحب وايي مقلدين د ملائكو او غيرمقلدين د شيطان په څېر دي.
اوس تاسو ووايا ست چې ايا مقلدين د ملائكو په څېر دي، كه د هغه شيطان په څېر چې ترهر څه وړاندې يې د خپل نفس تقليد وكړ؟!.
ميرمحمد صاحب وړاندې ليكي: غيرمقلدين د شيطان تقليد په خوشحالي كوي، خو د امام اعظم رحمه الله له تقليده تښتي.
زه وايم مقلدين په ډېري خوشحالي د شيطان تقليد كوي، خو د هغه چا له تقليده تښتي چې الله ﷻ د ټول امت امام اعظم، بلكې امام الانبياء ګرځولى دى. د هغه د پيروي امر يې كړى او د دې شاهدي يې خپله قرآن وركړې ده:
وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا. (لقمان، ۲۱ آية)

ژباړه: كله چې دوى (كفارو) ته وويل شي؛ هغه څه ته راشئ چې الله نازل كړي، دوى وايي موږ د هغه څه پيروي كوو چې پلرونه مو پرې موندلي دي.
وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْاْ إِلَى مَا أَنزَلَ اللّهُ وَإِلَى الرَّسُولِ قَالُواْ حَسْبُنَا مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءنَا.

(المائدة، ۱۰۴ آية)

ژباړه: كله چې دوى ته وويل شي چې د الله ﷻ نازل كړي (كتاب) او د رسول (احاديثو) ته راشئ، دوى وويل: موږ ته هغه څه كافي دي چې خپل پلرونه مو پرې پيدا كړي دي.
نو راشئ موږ له الله ﷻ څخه سوال كوو چې څوک ستا د نبي پرېكړه نه مني، د امام په قول پورې نښتى وي، ستا په احاديثو تر هغو عمل نه كوي چې د امام ابوحنيفة رحمه الله تاپه نه وي پرې لګېدلې او د هغه له رايې سره موافق نه وي، نو ايا دا سړى د رسول الله ﷺ پيروي كوي، كه د شيطان؟.
الله ﷻ وايي:
فَاِنْ لَمْ يَسْتَجِيْبُوْالَكَ فَاعْلَمْ اَنَّمَايَتَّبِعُوْنَ اَهْوَائَهُمْ. (القصص، ۵۰ آية)

ژباړه: که دوی ستا خبره ونه منله، نو پوه شه چې دوی د خپلو خواهشاتو پيروي کوي.

څرګنده شوه چې مقلدين له ډېره وخته په دې زړه ناروغي اخته دي چې هر وخت دوی قرآن او سنت ته راوبلل شي، نو دوی مخونه ترې اړوي او د خپل عمل په استدلال کې نيکه ګان او پلرونه وړاندې کوي. الله ﷻ هم موږ ته د داسې کسانو په اړه خبرداری راکړی چې که دوی د محمد ﷺ خبره ونه منله، نو باور وکړئ چې دا خلک يوازې د خپلو نفسي غوښتنو په طلب کې سرګردان او لالهاند دي.

د مولوي عبدالغني جابروي او مولوي محمدولي درويش يوه شبهه او د هغې ځواب

مولوي عبدالغني جابروي صاحب پخپل کتاب اغراض جلالين کې د دې آيت: (خَلَقْتَنِي مِنْ نَّارٍوَّخَلَقْتَهُ مِنْ طِيْنٍ) په تشريح کې ليکي: شيطان لومړنی هغه کس و چې تقليد يې پرېښود، بيا په استفهامي ډول وايي: که هغه مقلد و، نو تاسو وواياست چې د چا مقلد و؟ نو چې د هغه مقلدوالی نه شي ثابتولای، څرګنده شوه چې هغه غيرمقلد و!!!.

همدا دعوه مولوي محمدولي درويش صاحب پخپل کتاب (ايا د جنازې په لمانځه کې د فاتحې ويل سنت دي؟) هم کړې ده.

که څه هم د ميرمحمد صاحب د ځواب په ترڅ کې د دواړو ځواب شوی دی، خو بيا هم اړينه ګڼم چې دوی ته پخپل انداز ځواب ورکړم.

ځواب: لکه څنګه چې ستاسو دعوه ده چې شيطان لومړنی غيرمقلد و، نو زموږ دعوه دا ده چې ملائکې لومړنۍ غيرمقلدې وې. که تاسو واياست چې نه هغوی مقلدې وې، نو ووايه د چا مقلدې وې؟ نو که تاسو د ملائکو تقليد هېڅکله نه شي ثابتولای، نو ومنئ او ايمان راوړئ چې ملائکې غيرمقلدې وې او دليل يې د الله ﷻ دا قول دی: (اِنّي

جَاعِلٌ فِیْ الْاَرْضِ خَلِیْفَةً) ځکه په دې آیت کې الله ﷻ ویلي چې زه په ځمکه کې خلیفه پیدا کوم، داسې یې نه دي ویلي چې په آسمان کې خلیفه پیدا کو.

د تقلید او اتباع توپیر

وړاندې تر دې چې د میرمحمدصاحب د یوې بلې هغه شبهې ځواب ورکړم چې په هغې کې یې هڅه کړې چې موسیٰ ؑ د خضر مقلد کړي. اړینه ګڼم چې د تقلید او اتباع تر منځ توپیر واضیح کړم.

د تقلید تعریف مو وړاندې په پوره تفصیل سره په څو پاڼو کې ذکر کړ، چې لنډ حاصل یې دا و چې له دلیل پرته د یو چا خبره منل، خو د بنوري ټاون د مدرسې استاد او مفتي ښاغلی محمدولي دروېش پر ضد ولاړ دی او وایي د اتباع او تقلید تر منځ هېڅ توپیر نشته، بلکې دواړه د یوه شي دوه نومونه دي، ځکه په قرآن کریم کې د تقلید لپاره د اتباع لفظ هم کارول شوی دی، لکه چې وایي: (فَاتَّبَعُوْا اَمْرَ فِرْعَوْنَ) یعنې هغوی د فرعون د حکم اتباع وکړه، همدارنګه په یو بل ځای کې وایي: (قَالُوْا بَلْ نَتَّبِعُ مَاوَجَدْنَا عَلَیْهِ اٰبَآءَنَا) یعنې موږ به د هغه څه پیروي کوو چې خپل پلرونه مو پرې موندلي دي. نو څرګنده شوه چې تقلید اتباع ده او هېڅ توپیر نه لري.

ځواب: لومړی خبره دا ده چې میرمحمد صاحب د امت ټول علماء حنفي او که غیرحنفي دي، دروغجن بللي، ځکه هغوی د تقلید او اتباع تر منځ توپیر کړی او تقلید یې غندلی دی.

یو ځل بیا د دې مضمون لومړنیو برخو ته پاملرنه وکړئ او بیا وړاندې لاړ شئ! زموږ دعوه همدا ده چې تقلید سراسر غلط کار او ضلالت دی، خو ستا د پوهاوي لپاره یو څو خبرې کوم.

په التوضيح والتلويح کې وايي: **فالمعرفة ادارک الجزئيات عن دليل فخرج التقليد.** (التوضيح والتلويح، ۱۱ مخ)

يعنې په دليل سره د جزئياتو درک ته معرفت وايي، نو په دې سره تقليد ووت، (ځکه هلته د دليل پېژندنه نه وي).

همدارنګه امام شافعي رحمه الله هم تقليد جهل او ناپوهي بللې او ويلي يې دي:

وبالظن والتقليد لايحصل العلم والمعرفة. (فقه الاکبر، ۷ مخ)

په ګمان او تقليد علم او معرفت نه حاصلېږي.

بيا وړاندې وايي: (**وذالک لايکون علما**) تقليد پوهه نه، بلکې ناپوهي ده.

همدارنګه د امام احمد بن حنبل رحمه الله وينا ده:

لا تقليدنی ولاتقليد مالکا ولاالشافعي ولا الاوزاعي ولاالثوري وخذمن حيث اخذوا. (الاعلام، ۲ ټوک، ۳۲ مخ)

ژباړه: مه زما، مه د مالک، مه د شافعي، مه د اوزاعي او مه د ثوري تقليد کوه، ته هم له هغه ځايه اخذ کوه له کومه ځايه چې دوی کړی دی.

همدارنګه علامه الوسي حنفي هم تقليد ګمراهي بللې او ليکلي يې دي: **ان کان للضلالة فالتقليد ابوها.** (روح المعاني، لومړی ټوک، ۹۷ مخ)

يعنې که ګمراهۍ پلار درلودای، تقليد به يې پلار وای.

همدارازعلامه طحاوي حنفي رحمه الله ليکي: **لايقليدالاعصبي او غبي.**

يعنې له متعصب او سخت ناپوه پرته بل څوک تقليد نه کوي. (عقودالرسم المفتي، ۲۷ مخ)

داسې ښکاري چې مفتي محمدولي صاحب په قرآن پوهنه کې تر خپلو امامانو يو قدم وړاندې تللی او يا کېدای شي دغو علماوو له غيرمقلدينو سره مينه درلوده چې له همدې امله يې تقليد غندلی دی.

په هر حال؛ دا خو ستاسو کورنۍ لانجه ده، موږ نه پوهېږو چې څوک رښتيني او څوک دروغجن دی؟! مګر اوس تحقيقي ځواب ته غوږ شه!

ښاغلي مفتي محمدولي ته به ووايم چې يا خو په عربي ژبه ودو نه پوهېږي، يا عارفانه تجاهل کوي او يا غواړي عوام تېرباسي. بېشکه په قرآن کريم کې د تقليد لپاره د اتباع لفظ کارول شوی، له دې نو دا ولې لازمه شوه چې تقليد او اتباع يو شی دي؟ راشه وګوره په قرآن کريم کې د سمک ماهي لپاره د لحم لفظ کارول شوی دی، همدارنګه په قرآن کريم کې د مديني (ښار) لپاره د قريه (کلي) لفظ استعمال شوی دی، نو ايا په دې سره ماهی او غوښه، ښار او کلی سره يو شول؟ نه؛ هېڅکله نه!

راشه! زه دې د عربي ژبې په ځينو داسې الفاظو خبر کړم چې په يوه وخت کې د څو معناوو لپاره استعمالېږي. ځينې وختونه خو يو لفظ د خپل ضد لپاره هم استعمالېږي. د قرء لفظ وګوره په عربي کې د حيض او طهر دواړو لپاره استعمالېږي. ايا اوس ته دا وايې چې حيض او طهر يو شی دی او د دواړو تر منځ هېڅ توپير نشته؟ همدارنګه مولیٰ لفظ په عربي کې د بادار لپاره هم استعمالېږي او د مريي لپاره هم. همدارنګه جارية په عربي کې کښتۍ ته هم وايي او مينځې ته هم. همدا ډول عين په عربي کې سترګې ته هم وايي، چينې ته هم او سرو زرو ته هم.

زما په اند د مفتي صاحب د پوهېدو لپاره دا څو بېلګې بس دي. ايا اوس به هم مفتي محمدولي صاحب دا وايي چې مالک، مريی، کښتۍ، مينځه، سترګه، چينه او سره زر يو شی دي؟!.

حقيقت دا دی چې د ځای په بدلون د لفظ په معنا کې هم بدلون راځي، لکه څرنګه چې د مريي لپاره د مولا د لفظ په کارېدلو له هغه مالک او له مالکه مريی نه جوړېږي، همدارنګه د تقليد لپاره د اتباع په کارېدو تقليد د رسول اطاعت نه، بلکلې هماغه تقليد دی.

هو! دا يوه خبره شته چې د دواړو ښکاره بڼه سره ورته ده، خو په حقيقت کې د دواړو تر منځ د ځمکې او آسمان توپير دی. لکه څنګه چې د اوبو او بولو ښکاره بڼه يوه

ده، خو په حقیقت کې یو پاک او بل ناپاک دی. له همدې امله ټولو امامانو رحمهم الله له دې ناپاکۍ څخه د ځان پر ژغورنه ډېر ټینګار کړی دی. راشه وګوره ! په دې دعوه کې یوازې زه نه یم، بلکې ډېرو مخکنیو علماوو هم د تقلید او اتباع تر منځ توپیر کړی دی.

د (التقلید واحکامه) کتاب لیکوال سعد بن عبد العزیز الشثري لیکي:

التقليدالتزام المكلف مذهب غيره بلاحجة. اماالاتباع فهوماثبت عليه حجة. وممن قال بذالک ابن خويذ منداد، وابن عبدالبر، وابن القيم، والشاطبي وغيرهم. (جامع بيان العلم، ۲ ټوک، ۱۴۳۲ مخ. الاعتصام ۳۴۲ مخ. اعلام الموقعين، ۲ ټوک، ۱۸۲ مخ)

ژباړه: تقلید پر ځان له دلیل پرته د یو چا د مذهب التزام دی. اتباع د هغه څه نوم دی چې دلیل ولري دا توپیر ابن خویذمنداد، ابن عبدالبر، ابن القیم، امام شاطبي او نورو بیان کړی دی.

همدارنګه امام ابن عبدالبر رحمه الله پر دې د امت د علماوو اجماع نقل کړې او وايي:

اجمع الناس على ان المقلدليس معدودا من اهل العلم وان العلم معرفة الحق بدليله، فان الناس لايختلفون ان العلم هوالمعرفة الحاصلة عن الدليل وامابدون الدليل فانما هو التقليد. (اعلام الموقعين، لومړی ټوک، ۱۷ مخ. مختصرجامع بيان العلم وفضله باب فسادالتقليد ونفيه، ۲۹۲-۳۰۴ مخونه)

ژباړه: خلکو پر دې اتفاق کړی چې مقلد د علماوو په ډله کې نه شي شمېرل کېدای، ځکه علم هغه دی چې حق په دلیل سره وپېژندل شي، له همدې امله خلکو په دې کې هېڅ اختلاف نه دی کړی چې علم هغه معرفت دی چې له دلیله حاصل شي او له دلیل پرته هغه تقلید دی.

همدا وجه ده چې تر ننه هېچا د رسول اکرم ﷺ د اتباع تعریف په تقلید سره نه دی کړی. که مو باور نه کېږي نو د هر مفسر تفسیر، په عربي وي؛ که په بله ژبه، د مقلد وي، که د غیرمقلد، درواخلئ او وګورئ چې هېچا هم د اتباع لفظ؛ چې له رسول سره

استعمال شوی وي، په تقلید سره نه دی ترجمه کړی. ځکه اتباع یوازې په رسول پورې خاصه ده او له هغه پرته د بل چا پیروي تقلید دی.

د میرصاحب له لوري موسیٰ علیه السلام د خضر علیه السلام مقلد ګڼل

دی لیکي: کله چې د الله جل جلاله په امر موسیٰ علیه السلام خضر علیه السلام ته ورغی، نو د مقلدانه ادابو په پرځای کولو یې وویل:

هَلْ اَتَّبِعُکَ عَلٰی اَنْ تُعَلِّمَنِيْ مِمَّاعَلِمْتَ رُشْداً.

نو موړی یې ترجمه داسې کوي: ایا زه په دې شرط ستا تقلید کولای شم چې ته ما ته له خپل علمه یو څه رشد او هدایت وښیې؟.

ځواب: ښاغلی میرمحمد صاحب ستاسو د عبارت لومړنۍ برخه له دویمې سره ټکر ده. تاسو وویل چې موسیٰ علیه السلام د الله جل جلاله په امر د خضر علیه السلام حضور ته ورغی، نو ثابته شوه چې د هغه حضور ته د موسیٰ علیه السلام ورتګ د الله جل جلاله په امر و، او تاسو باید پوه شئ چې د الله جل جلاله په امر کوم کار کېږي، هغه اتباع وي، نه تقلید. تاسو چې په خپلو الفاظو کې د مقلدانه ادابو د پرځای کولو خبره کړې، دا صرف ضد او عناد دی.

وړاندې په تلو یې د مقلد او متبع دواړه الفاظ کارولي دي، ځکه ده ته معلومه ده چې نبي متبع وي، نه مقلد. نو د دې لپاره چې څوک نیوکه ورباندې ونه کړي، نو له همدې وجې یې د متبع لفظ ذکر کړی دی.

او له دې آیت څخه: هَلْ اَتَّبِعُکَ عَلٰی اَنْ تُعَلِّمَنِيْ مِمَّاعَلِمْتَ رُشْداً. مقلدانه اداب نه، بلکې د زدکړې اداب ثابتېږي او آیت پخپله هم پر دې معنیٰ دلالت کوي.

د دې آیت په اړه ډېر مفسرین همدا وايي چې د موسیٰ علیه السلام دا سفر د زدکړې لپاره و، نه د تقلید لپاره، او تا ته همدا اوس-اوس څرګنده شوه چې تقلید او علم دوه متضاد شیان دي.

د حيرانتيا خبره خو دا ده چې کوم آيت الله ﷻ په قرآن کريم کې د علم د ارزښت لپاره ذکر کړی، له هماغه آيته ميرمحمد صاحب د تقليد ثابتولو ناکامه هڅه کړې ده.

حقيقت دا دی چې ښاغلي ميرمحمد صاحب د قرآن کريم په الفاظو کې لاسوهنه نه شوای کولای، نو يې په تفسير کې لاسوهنه وکړه. د داسې کسانو په اړه الله ﷻ وايي:

وَقَدْ كَانَ فَرِيقٌ مِّنْهُمْ يَسْمَعُونَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ يُحَرِّفُونَهُ مِن بَعْدِ مَا عَقَلُوهُ وَهُمْ يَعْلَمُونَ.

(البقرة، ۵۷ آية)

ژباړه: د دوی يوه ډله داسې ده چې د الله ﷻ کلام اوري، وروسته تر هغه چې پرې پوه شي، تحريف پکې کوي او دوی پوهيږي.

وروسته ليکي: په دې سره خضر عليه السلام موسی عليه السلام ته وويل د تقليد او اتباع لار ډېره ستونزمنه ده، ته به تنګ پرې و نه کړای شې او د همت په بايللو به د تقليد اداب له لاسه ورکړې او ورته ويې ويل: (انک لن تستطع معی صبرا) يعنې ته زما سره د صبر کولو توان نه لرې.

ځواب: درنو لوستونکو ! تاسو په قرآن کريم کې د ميرمحمد صاحب ځرګنده لاسوهنه وليده. اوس موږ له ده څخه پوښتنه کوو چې ده خضر عليه السلام ته کومې خبرې منسوبې کړې، هغه د قرآن کريم په کوم آيت کې شته، په کوم حديث کې راغلې دي او که خضر عليه السلام په خوب کې درته ويلې دي؟ موږ خو وړاندې داسې فکر کاوه چې مقلدين يوازې په امام ابوحنيفة رحمه الله پسې دروغ وايي، په دې خبر نه وو چې مقلدين په تعصب کې پر انبياء کرامو او اولياوو هم دروغ تړي. فلعنة الله علی الکاذبين

سره له دې چې د خضر عليه السلام له خوا موسی عليه السلام ته د (انک لن تستطع معی صبرا) ويلو سبب پخپله په قرآن کريم کې موجود دی. هغه دا چې په وړاندې تلو به خضر عليه السلام کوم کارونه کوي، هغه ټول د ظاهري شريعت مخالف دي او يو رسول څنګه کولای شي چې د شريعت مخالف کار وزغمي؟ له همدې وجې خضر عليه السلام وړاندې لا هغه ته خبرداری ورکړی و، چې ته به زما پر هغو کړنو چې د شريعت مخالفې وي، صبر کوې. دا د هماغې

کيسې حقيقت دی چې ميرمحمد صاحب د تقليد جامه وراغوستې وه. د زيات تفصيل لپاره تفسير ابن کثير، ۳ ټوک، ۱۵۲ مخ، تفسير قرطبي له ۱۳ څخه تر ۲۸ پورې، تفسير فتح القدير، ۳ ټوک، له ۴۲۵ څخه تر ۴۳۷ پورې، او تفسير المنير، ۸ ټوک، ۲۸۹ مخ وګورئ)

وړاندې ليکي:

فَلاَ تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّى أُحْدِثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا.

يعنې ته تر هغو زما څخه د هيڅ شي پوښتنه مه کوه، څو چې زه پخپله درته ونه وايم.

د امام د تقليد معنی همدا ده چې مقلد له هغه څخه د هيڅ شي پوښتنه نه شي کولای.

ځواب: ښاغليه! په دې آيت کې دا څرنګه ثابته شوه چې د دليل مطالبه نشته؟ هو! دا ثابته شوه چې د دليل په غوښتنه کې بيړه په کار نه ده، لکه د (حتی احدث) لفظ چې همدا معنا افاده کوي. دا سې ښکاري چې د تقليد پټې دې پر سترګو دا سې غوړېدلې چې د قرآن په هر ځای کې تقليد درته ښکاري، له دې پرته بل څه نه وينې.

ښاغلی ميرمحمد! د موسیٰ علیه السلام دا واقعه ستا د مذهب مخالفه او زموږ تائيد دی. ته لږ قرآن کريم په غور ولوله! او دا خبره له هيڅ عالمه پټه نه ده چې موسیٰ علیه السلام په هر ځای کې له خضر علیه السلام څخه د دليل غوښتنه کړې ده چې تا دا کار ولې وکړ؟ سورة کهف لږ په دقت ولوله! له دې واقعې څخه موږ دا درس تر لاسه کوو چې که هر کار د شريعت مخالف وليدل شي، نو دليل وغواړئ، بلکې قرآن کريم موږ په ټينګه همدې دريځ ته هڅوي. لکه چې وايي: وَلاَ تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ. يعنې د هغه څه پيروي مه کوه چې په اړه يې علم نه لرې. بل ځای الله جل جلاله وايي: قُلْ هَـذِهِ سَبِيلِي أَدْعُو إِلَى اللّهِ عَلَى بَصِيرَةٍ أَنَاْ وَمَنِ اتَّبَعَنِي. (يوسف، ۱۰۸ آية)

ژباړه: ورته ووايه! دا زما لار ده، زه او زما پيروان په پوهه الله ته بلنه کوو.

ښاغلی ميرمحمد صاحب! قرآن کريم خو وايي د دين هيڅ کار له دليل پرته مه کوئ! او دا کار يوازې د نبي او مجتهد نه دی، بلکې د هر هغه چا دی چې د نبي د پيروي دعوه کوي، ځکه په قرآن کريم کې د (من اتبعني) الفاظ راغلي چې وايي: هر څوک چې د نبي پيروي کوي، د هغه دنده دا ده چې په پوهه او بصيرت سره کار کوي. په ړندو سترګو پر مخ نه ځي، بلکې په دنيا کې چې هر انسان د دين کوم کار کوي، له هغه څخه د دليل غوښتنه د قرآن کريم حکم دی.

الله ﷻ ويلي دي:

قُلْ هَاتُواْ بُرْهَانَكُمْ إِن كُنتُمْ صَادِقِينَ.

يعنې ورته ووايه که تاسو رښتيني ياست؛ دليل مو راوړئ.

درنو لوستونکو! اوس تاسو پخپله پرېکړه وکړئ چې د قرآن کريم امر ومنو، که د ميرمحمد صاحب؟! ميرمحمد صاحب خو وايي تقليد وکړئ، دليل مه غواړئ او د الله ﷻ وينا ده چې له دليل پرته عمل مه کوئ! دا سې ښکاري چې ميرمحمد صاحب له الله ﷻ سره جګړه کوي. د الهي قوانينو ردولو او خپلو کرغېړنو اصولو پلي کولو ته يې ملا تړلې ده.

د اعتبار له لفظ څخه د قياس معنا اخيستل

ووجوب الاعتبار اى القياس حكم مع انه ليس من افعال الجوارح. (التوضيح والتلويح، ۳۲ مخ)

ژباړه: د اعتبار (قياس) وجوب د الله ﷻ امر دی، خو سره له دې هغه د بدن د غړو فعل نه دی.

د احنافو دعوه دا ده چې الله ﷻ ويلي دي: (فاعتبروا يا اولى الابصار) يعنې قياس وکړئ، نو له دې آيت څخه معلومه شوه چې قياس فرض دی. (اصول البزدوي، ۲۵۰ مخ. نورالانوار، ۲۲۴ مخ)

اوس راشئ وګورو چې د احنافو دا دعوه تر کومه ځايه رښتينې ده؟ په سورة المؤمنون کې الله ﷻ فرمايي:

وَإِنَّ لَكُمْ فِي الْأَنْعَامِ لَعِبْرَةً. (مؤمنون، ۲۱ آية)

يعنې ستاسو لپاره په څارويو کې عبرت دی.

که د احنافو له قانون سره سم دلته د عبرت معنا په قياس وشي، نو مطلب دا شو چې ستاسو لپاره په څارويو کې قياس دی.

معنا يې دا شوه چې څاروي څه کوي، تاسو هم هغه کوئ. نه په خوراک او څښاک کې څه بنديز شته؛ څه چې مو زړه غواړي هغه کوئ او نه په واده او نکاح کې، څرنګه چې مو زړه غواړي نکاوې کوئ. په څه ډول چې له حيواناتو سره څه حساب او کتاب نه کېږي، همدارنګه له تاسو سره هم نه کېږي. زما په اند هېڅ حنفي په دې قياس عمل نه کوي. په همدې سورة نور کې الله ﷻ وايي:

يُقَلِّبُ اللَّهُ اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ. (النور، ۴۴ آية)

ژباړه: الله ﷻ شپه او ورځ اړوي-رااړوي بېشکه په دې کې د عقل د خاوندانو لپاره عبرت دی.

احناف به دلته قياس پر چا کوي؟ يقيناً پر شي يې هم نه شي کولای، که يې کوي، نو هم به پر الله ﷻ دروغ وايي. اعاذنا الله من الافتراء عليه

په سورة يوسف کې الهي وينا ده:

لَقَدْ كَانَ فِيْ قَصَصِهِمْ عِبْرَةٌ لِّأُولِي الْأَلْبَابِ. (يوسف، ۱۱۱ آية) يعنې د دوی په کيسو کې د عقل د خاوندانو لپاره عبرت دی.

که دلته هم د عبرت له لفظه د قياس معنا واخيستل شي، نو مطلب دا شو چې لکه ځنګه چې د يوسف عليه السلام ورونو خپل کشر ورور ځاه ته وغورځاوه، تاسې هم له خپلو کشرانو ورونو سره همدا چلند کوئ او لکه څنګه چې هغوی خپل ورور خرڅ کړ، تاسې هم خپل ورور خرڅ کړئ، خو احناف په دې قياس هم عمل نه کوي.

علامه ابن حزم الاندلسي رحمة الله عليه ليکي:

فلم يستح هولاء القوم ان يسموا القياس اعتبارا. (الاحکام فی اصول الاحکام، ۲ ټوک، ۳۸۷ مخ)

يعنې دا خلک په دې شرمېږي هم نه چې پر قياس د اعتبار نوم ږدي. اِنْ تَعْجَبْ فَعَجَبٌ قَوْلُهُمْ.

حيرانوونکې خبره خو لا دا ده چې وايي:

لوعمل بالحديث لانسدباب الرأئ. (نورالانوار، ۱۷۹ مخ)

يعنې که (د غيرفقيه صحابي) په حديث عمل وشي، نو د رايې دروازه به بنده شي.

علامه ابن حزم الاندلسي رحمه الله ليکي:

ولاعلم احدقط فی اللغة التي بهانزل القرآن ان الاعتبار هوالقياس. (الاحکام فی اصول الاحکام، ۲ ټوک، ۳۸۷ مخ)

يعنې په کومه ژبه چې قرآن کريم نازل شوی؛ هېچا د اعتبار له لفظه د قياس معنا نه ده اخيستې.

الله ﷻ مونږ ته د دې لويو آسمانانو او ځمکو په جوړولو کې پر خپل ستر ځواک او ده چې له خپلو دښمنانو سره څه معامله کړې پر هغوی د فکر او تدبر امر کړی دی، څو مونږ پوه شو چې الله ﷻ پر هر څه قادر دی او ټولې چارې په يوازې ډول پر مخ وړي. څوک چې لږ عقل او شعور ولري؛ هغه په دې پوهېږي چې د عبرت د لفظ معنا قياس نه ده، ځکه په دې سره قرآن کريم ته د دروغو نسبت کېږي، له دې کبله چې يو ځای هم د عبرت لفظ د قياس په معنا نه دی استعمال شوی.

د قياس بنسټ چا کښېښود؟

زموږ دعوه دا ده چې قياس شريعت نه، بلکې د الله ﷻ پر نازل کړي شريعت يو تور داغ دی، ځکه په قياس حلت او حرمت نه ثابتېږي. احناف وايي دوی قياس د حکم مثبت نه، بلکې د حکم مظهر ګڼي، يعنې قياس پر يو شي حکم نه شي کولای، کوم شی چې پټ وي هغه څرګندوي.

موږ وايو دا هسې يوه دعوه ده. چيچل د فيل په غاښو کوي، ښکاروي بل څه. که قياس حکم څرګندولای، ثابتولای يې نه، نو بيا ولې سره مختلف کېدل؟ ځکه حکم خو يو وي، نه دوه او موږ وينو چې پر يوه شي څلور-پنځه حکمونه لګول کېږي. په دې سره ثابته شوه چې قياس مثبت دی، نه مظهر او په دې خبره ښه سر خلاص کړئ چې پر يو شي د حلال او حرام حکم کول دا يوازې د الله ﷻ کار دی. مقربه ملائکه او رالېږل شوي نبي هم د دې واک او اختيار نه لري چې له خپل ځانه يو شي ته حلال او يا حرام ووايي. مجتهد خو ببخي دا کار نه شي کولای. مطلب د حلت او حرمت حق نه کوم نبي ته شته، لکه الله ﷻ چې وايي:

يَاأيُّهَاالنَّبِيُّ لِمَ تحَرِّمُ مَااَحَلَ اللهِ لَکَ.

يعنې اې نبي ! ولې هغه څه حراموې چې الله ﷻ درته حلال کړي د ؟ !.

او نه کوم مجتهد ته، لکه الله ﷻ چې فرمايي:

وَلاَ تَقُولُواْ لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَـذَا حَلاَلٌ وَهَـذَا حَرَامٌ لِّتَفْتَرُواْ عَلَى اللّهِ الْكَذِبَ. (النحل، ۱۱٦ آية)

ژباړه: يو شي ته پخپله خوله مه واياست چې دا حلال او دا حرام دی، څو پر الله دروغ وتړئ.

چا چې د قیاس په وسیله یو شی حلال او یا حرام ګرځولی، هغه ګواکې پر الله دروغ تړلي دي، ځکه د قیاس کولو معنا دا ده چې د دې شي حکم الله ﷻ نه دی نازل کړی، موږ دا حکم پرې کړی دی.

سره له دې چې الله ﷻ وايي:

اَلْیَوْمَ اَکْمَلْتُ لَکُمْ دِیْنَکُمْ.

یعنې نن مې ستاسو دین درته پوره کړ.

حتی الله ﷻ خپل ګران نبي ته هم د قیاس کولو اجازه نه ده ورکړې، بلکې ویلي يې دي:

وَاَنِ احْکُمْ بَیْنَهُمْ بِمَااَنْزَلَ اللّٰهُ.

یعنې د دوی پخپلمنځي چارو کې په هغه څه پرېکړه کوه چې د الله ﷻ له خوا درته نازل شوي دي.

همدارنګه الله ﷻ فرمايي:

وَمَن لَّمْ يَحْكُم بِمَا أَنزَلَ اللّهُ فَأُوْلَـئِكَ هُمُ الْكَافِرُونَ. (المائدة، ۴۴ آية)

ژباړه: چا چې په هغه څه پرېکړه ونه کړه چې الله ﷻ نازل کړي، هماغه کافران دي.

په بل آیت کې د (فأولئک هم الظالمون) الفاظ راغلي دي. په درېیم آیت کې د (فأولئک هم الفاسقون) الفاظ راغلي دي.

دا آیتونه بیا-بیا زموږ توجه دې خبرې ته را اړوي چې که یو څوک له ځانه او یا د مجتهد له لوري د ناسمې فتوا پر بنسټ پر یو شي د حرام یا حلال مهر لګوي، هغه یا کافر، یا ظالم او یا فاسق دی.

د قیاس د بطلان لپاره همدا بس ده چې اهل القیاس په خپل منځ کې د قیاسونو په کولو سره مختلف دي چې له دې کاره الله ﷻ سخته منعه کړې ده.

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ. (آل عمران، ۱۰۵ آية)

ژباړه: لکه هغه کسان د اسې مه کېږئ چې د واضحو دلايلو تر راتلو وروسته سره مختلف شول.

په قياس کې اختلاف کول پخپله د دې خبرې دليل دی چې قياس شريعت نه دی، ځکه په شريعت کې اختلاف امکان نه لري، لکه الله ﷻ چې فرمايي:

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا. (النساء، ۸۲ آية)

ژباړه: ايا دوی په قرآن کريم کې فکر نه کوي؟ که له الله ﷻ پرته د بل چا له خوا وای؛ دوی به ډېر اختلاف پکې موندلی وای.

په تقليد کې خو خبره تر اختلاف پورې محدوده نه ده، بلکې پر بېلا بېلو ډلو وېشل شوي دي چې له دې کاره شريعت په کلکه منعه کړې ده. د بېلګې په ډول شوافع وايي:

د درېيو وېښتانو په مسح کولو سره د سر مسحه صحيح کېږي.

احناف وايي: که د سر درېيمه برخه مسحه نه شي، اودس نه کېږي.

خو ماليکيان بيا وايي نه؛ د لومړنيو اودس صحيح دی، نه د دويمې ډلې، بلکې تر څو چې د ټول سر مسحه ونه شي، د هغه اودس نه صحيح کېږي.

دويمه بېلګه: احناف وايي که يو څوک د الله اجل او يا الله اعظم په ويلو نيت وتړي، نو د هغه لمونځ صحيح کېږي، خو د شوافعو په اند هغه بې لمانځه دی، څو چې د الله اکبر لفظ ونه وايي، لمونځ يې صحيح نه دی.

درېيمه بېلګه: احناف وايي د هبې او تمليک په لفظ نکاح صحيح ده، سړی او ښځه د دې الفاظو په ويلو مېړه او مېرمن ګرځي. کوم اولاد چې يې وشي، هغه حلال دی او که په دواړو کې يو مړ شي، ژوندی د ميراث حق لري.

خو شوافع وايي د نکاح او تزويج له لفظ پرته نکاح نه صحيح کېږي. که دی جماع وکړي، هغه زنا ده. له دې جماع څخه چې يې کوم اولاد وشي، هغه حرام دی او که په دوی کې يو مړ شي، ژوندی د مېراث حق نه لري.

درنو لوستونکو ! تاسو وليدل چې د قياس د مالکانو په قياسونو کې څومره د ځمکې او آسمان توپير او اختلاف دی. په بله وينا د قياس خاوندان دا ويل غواړي چې الله ﷻ او د هغه رسول ﷺ موږ ته نه د اوداسه بشپړه طريقه راښوولې، نه د لمانځه او نه د نکاح يا واده؛ چې له امله يې موږ قياس ته اړ يو.

سره له دې چې الله ﷻ ويلي دي: (اَلْيَوْمَ اَكْمَلْتُ لَكُمْ دِيْنَكُمْ) يعنې نن مې تاسو ته ستاسو دين دربشپړ کړ.

همدارنګه فرمايي:

وَأَطِيعُواْ اللّهَ وَرَسُولَهُ وَلاَ تَنَازَعُواْ فَتَفْشَلُواْ وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُواْ إِنَّ اللّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ. (آل عمران، ۴۶ آية)

ژباړه: د الله ﷻ او د هغه د رسول اطاعت کوئ، اختلاف مه کوئ، کنه بې زړه به شئ، قوت به مو له منځه لاړ شي او صبر کوئ؛ بېشکه الله ﷻ له صبرکوونکو سره دی.

همدارنګه د رسول اکرم ﷺ وينا ده:

لاتختلفوا فتختلف قلوبكم.

يعنې اختلاف مه کوئ، که نه زړونه به مو سره مختلف شي. (نسائي، ۲ ټوک، ۹۰ مخ. مستدرک حاکم، لومړی ټوک، ۷۲۵ مخ)

خو په مذهب کې پر پاتېدو او تقليد کولو اختلاف پر موږ واجب دی. ارومرو به موږ اختلاف کوو، که څه هم څرګند آيت او يا صحيح حديث زموږ د دريځ مخالف وي. الله ﷻ دې هدايت راته وکړي. آمين !

پورته مو ثابته کړه چې قياس دين نه دی، ځکه قياس نه د الله ﷻ امر دی، نه د رسول اکرم ﷺ. الله ﷻ خو موږ ته وايي:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ.

(النساء، ۵۹ آية)

ژباړه: که مو په یو شي کې اختلاف شو، نو الله او رسول ته یې وسپارئ، که پر الله او د اخرت پر ورځ ایمان لرئ.

دا خو څرګنده خبره ده چې قیاس ته رجوع کول نه الله ﷻ ته رجوع ده او نه رسول اکرم ﷺ ته او الله ﷻ دا هم ویلي چې په وینا او کړنه کې تر الله او د هغه تر رسول مه وړاندې کېږئ:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لاَ تُقَدِّمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ. (الحجرات، ۱ آية)

ژباړه: اې هغو کسانو چې دوی ایمان راوړئ، تر الله او د هغه تر رسول مه مخته کېږئ.

اساسي خبره دا ده چې رسول اکرم ﷺ هېڅکله نه پخپله قیاس کړی او نه یې صحابه کرامو ته د هغه تربیه او تعلیم ورکړی دی، سره له دې چې الله ﷻ وايي:

وَمَا يَنطِقُ عَنِ الْهَوَى (۳) إِنْ هُوَ إِلاَّ وَحْيٌ يُوحَى. (النجم، ۳-۴ آية)

ژباړه: دی له ځانه خبرې نه کوي، دا نه ده؛ مګر وحې ده چې ده ته وحې کېږي.

څوک چې وايي محمد ﷺ له ځانه خبرې کړې دي، د هغوی قول په دې آیت سره مردود دی.

بله خبره دا ده چې دا د رسول اکرم ﷺ د فرمان مخالف کار دی.

عن مالک بن انس رحمه الله يقول: الزم ماقاله رسول الله ﷺ فی حجة الوداع (امران ترکتمافيکم لن تضلوا ماتمسکتم بهما کتاب الله وسنة نبيه. (اعلام الموقعين)

له امام مالک رحمه الله څخه روایت دی چې ویلي یې دي: هغه خبره ټینګه ونیسئ چې رسول الله ﷺ په حجة الوداع کې کړې وه، هغه دا چې: ما تاسو ته دوه شیان پرېښي

دي، که تاسو په هغوی پسې ټينګ لاس ونيسئ، هېڅکله به بېلارې نه شئ، هغه د الله ﷻ کتاب او د هغه د نبي سنت دي.

همدارنګه ابن عبدالبر پخپل کتاب جامع بيان العلم کې نقل کوي چې رسول اکرم ﷺ ويلي دي:

لاتهلک امتي حتی تقع فی المقايس فاذا وقعت فی المقايس فقدهلکت. (**مختصر جامع بيان العلم وفضله ۲۵۰**)

يعنې زما امت به تر هغو هلاک نه شي چې په قياسونو کې نه وي واقع شوی، کله چې په قياسونو کې واقع شي، نو هلاک شو.

له دې څخه د سپينې ورځې په شان جوته شوه چې د مسلمانانو مرجع صرف قرآن کريم او صحيح نبوي سنت دي، لکه الله ﷻ چې فرمايي:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ. (سورة النساء، **۵۹** آية)

ژباړه: که مو په يو شي کې اختلاف شو، نو الله او رسول ته يې وسپارئ، که پر الله او د اخرت پر ورځ ايمان لرئ.

ټول امت پر دې متفق دی چې د اختلاف پيدا کېدو په صورت کې قرآن او نبوي سنت ته رجوع واجبه ده، ځکه دا د قرآن کريم امر دی او ټولو مفسرينو ترې همدا معنا اخيستې ده چې د رسول اکرم ﷺ په ژوند کې ده ته رجوع اړينه وه او د ده تر وفات وروسته د ده سنت ته رجوع ضروري ده.

خو راشئ موږ مو له يوه داسې سړي سره آشنا کړو چې په اصولو او فروعو کې د احنافو مرجع دی او د هغه د کتابونو له لوستلو پرته هېڅ حنفي مفتي يا قاضي کېدای نه شي، بلکې يو څوک تر هغو مجتهد کېدای هم نه شي چې د ده کتاب المبسوط يې نه وي ياد کړی، دا سړی د علامه سرخسي په نوم ياد يږي.

وګورئ هغه په دې آيت کې د قياس ثابتولو لپاره څومره څرګند ه لاسوهنه يا تحريف کړی دی. پخپل کتاب کې، چې د (اصول سرخسي) په نوم مشهور دی، ليکي:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ. ان المراد به القياس الصحيح والرجوع اليه عندالمنازعة، وفيه بيان ان الرجوع اليه يكون بامرالله وامرالرسول ولايجوزان يقال المرادهوالرجوع الى الكتاب والسنة. (اصول السرخسي ۲۱۲۹)

ژباړه: د احنافو دا لوی عالم وايي: په پورتني آيت سره ثابته شوه چې له دې څخه د مخالفت په وخت کې صحيح قياس ته رجوع کول مراد دي او په دې کې دا ويل شوي چې دا رجوع به د الله او رسول په امر وي او دا خبره ناسمه ده چې له دې څخه مراد قرآن او سنت ته رجوع کول دي.

درنو لوستونکو ! دا خبره تر ځمکې او آسمان هم درنه ده چې له قرآن او سنت څخه قياس مراد شي. دا د دوی دينداري او الهي وېره ده چې د خپل مذهب د اثبات لپاره په قرآن کې له لاسوهنې هم ډډه نه کوي، خو دوی دا خبره له پامه غورځولې چې په قرآن کريم کې په لاسوهنه دوی د يهودو او نصاراوو تقليد کوي، نه د امام ابوحنيفة رحمه الله، چې په اړه يې الله ﷻ په قرآن کريم کې وايي:

يُحَرِّفُونَ الْكَلِمَ عَن مَّوَاضِعِهِ وَنَسُواْ حَظًّا مِّمَّا ذُكِّرُواْ بِهِ. (مائده، ۱۳ آية)

ژباړه: دوی کلمې له خپله ځايه اړوي او دوی ته چې کوم نصيحت شوی و، د هغه لويه برخه يې هېره کړې ده.

د نسفي تفسير ليکوال ليکي چې د تحريف مطلب دا دی: (يفسرونه بغير ماانزل) يعنې د نزول خلاف به له ځانه تفسير کوي. (تفسيرالنسفي، لومړی ټوک، ۳۱۲ مخ)

راشئ اوس مو په نورو خطرناکو لاسوهنو خبر کړم. مولوي محمودالحسن ديوبندي چې په شيخ الهند هم پېژندل کېږي، د خپل کتاب په (۱۰۳) مخ کې دا آيت په څرګند ډول تحريف کړی، اصل آيت خو دا ډول دی:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ.

خو ښاغلي يوازې د تقليد ثابتولو لپاره د (اولى الامر) لفظ پکې زيات کړی او ليکي، له همدې کبله الله ﷻ وايي:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ إِن كُنتُمْ تُؤْمِنُونَ بِاللّهِ وَالْيَوْمِ الآخِرِ وَأُوْلِي الأَمْرِ مِنكُمْ.

خو د حيرانتيا خبره دا ده چې تر ننه هېڅ حنفي عالم پر هغه نيوکه نه ده کړې.

همدارنګه مولوي محمود الحسن ديوبندي په سنن ابي داؤد کې هم لاسوهنه کړې ده. امام ابوداؤد پخپل کتاب کې د (باب من رأئ القرأة اذالم يجهر) په نوم يو باب ايښی دی، خو شيخ الهند دا باب داسې تحريف کړی او ليکلي يې دي: (باب من کره القرأة بفاتحة الکتاب اذاجهر الامام)

د همدې تحريف د ثابتولو لپاره يو بل تحريف ته مجبور شوی او ليکلي يې دي: دا باب په يو بل ډول هم ثابت دی، (باب من ترک القرأة فيماجهر الامام). حال دا چې په نړۍ کې د ابوداؤد په بله هېڅ نسخه کې له مجتبايي پرته دا عبارت نشته. (وګورئ کتاب الردود، ۲۴۱-۲۴۲ مخونه)

همدارنګه شبلي نعماني حنفي له ايمانه د عمل بېلولو لپاره په آيت کې د (واو) پر ځای د (فا) حرف زيات کړی دی او وايي (فا) د وروسته والي معنا ورکوي چې په دې ډول د عمل درجه تر ايمان وروسته شوه.

اصل آيت دا دی:

ومن يؤمن بالله وعمل صالحا. (الطلاق، ۱۱ آية)

يعنې څوک چې پر الله ايمان راوړي او نېک عمل وکړي.

خو ده داسې تحريف کړی: ومن يؤمن بالله فيعمل صالحا. (وګورئ کتاب الردود، ۲۴۸ مخ)

همدارنګه په کراچي کې ادارة القرآن والعلوم الاسلاميه هم په مصنف ابن ابي شيبه کې د تحت السرة لفظ ورزيات کړی دی، څو په دې سره تر نامه لاندې لاس نيول ثابت شي. (مصنف ان ابي شيبه، لومړی ټوک، ۳۹۰ مخ)

حال دا چې د دې ادارې تر وجود وړاندې په دنيا کې د مصنف هېڅ داسې نسخه نه وه چې دا لفظ دې پکې وای.

همدارنګه محمود الحسن ديوبندي صاحب په سنن ابي داؤد کې يو بل حديث چې په هغه کې د (عشرين ليلة) لفظ دی، ده په حاشيه کې هغه په عشرين رکعة سره بدل کړی دی، څو شل رکعته تراويح ثابتې شي، سره له دې چې تر دې وړاندې په ټولو نسخو کې د (عشرين ليلة) لفظ ثابت دی. (وګورئ کتاب الردود، ۲۵۸ مخ) همدا د دغو بزرګانو دينداري او تقوا ده.

کوم کسان چې په دين کې لاسوهنه او تحريف کوي، د هغوی په اړه الهي فرمان دی:

لَهُمْ فِي الدُّنْيَا خِزْيٌ وَلَهُمْ فِي الآخِرَةِ عَذَابٌ عَظِيمٌ. (المائده، ۴۱ مخ)

يعنې د دوی لپاره په دنيا کې سپکاوی او په آخرت کې ستر عذاب دی.

الله ﷻ دې موږ ټول په قرآن کريم او نبوي احاديثو کې له تحريفه وساتي. آمين!

اوس راشئ وګورئ د قياس موجد څوک دی او بنسټ يې چا ايښی دی؟ ابليس لعين ته د الله ﷻ وينا ده:

قَالَ مَا مَنَعَکَ أَلاَّ تَسْجُدَ إِذْ أَمَرْتُکَ قَالَ أَنَاْ خَيْرٌ مِّنْهُ خَلَقْتَنِي مِن نَّارٍ وَخَلَقْتَهُ مِن طِينٍ.

(الاعراف، ۱۲ آية)

ژباړه: الله وویل: کله چې ما امر درته وکړ؛ څه شي د سجدې له کولو منعه کړې؟
شیطان وویل: زه تر ده غوره یم، زه دې له اوره پیدا کړی یم او دی دې له خټې پیدا کړی دی.

د دې آیت په تفسیر کې عبدالله بن مسعود ﷺ، حسن بصري او محمد بن سیرین رحمة الله علیهما وایي:

اول من قاس ابلیس فاخطأفی القیاس فمن قاس الدین برأیه قرنه مع ابلیس.

(تفسیر کبیر، ۴ ټوک، ۲۹ مخ. تفسیر قرطبي، ۴ ټوک، ۱۱۰ مخ)

ژباړه: اول قیاس ابلیس وکړ چې پکې خطا شو، نو چا چې په دین کې قیاس وکړ، الله به یې له شیطان سره ملګری کړي.

په دې ډول ابلیس قیاس وکړ، تېروته او د قیاس کوونکو امام شو. (د زیات تفصیل لپاره سنن دارمي باب تغیرالزمان ومایحدث فیه او د امام فخرالدین رازي تفسیر کبیر وګورئ)

يوازې يو اسلام

۱- الهي وينا ده:

إِنَّ الدِّينَ عِندَ اللّهِ الإِسْلاَمُ وَمَا اخْتَلَفَ الَّذِينَ أُوْتُواْ الْكِتَابَ إِلاَّ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْعِلْمُ بَغْيًا بَيْنَهُمْ وَمَن يَكْفُرْ بِآيَاتِ اللّهِ فَإِنَّ اللّهِ سَرِيعُ الْحِسَابِ. (آل عمران، ۱۹ آية)

ژباړه: بېشکه د الله په نزد (مقبول) دين اسلام دی، هغو کسانو چې کتاب ورکړل شوی و، تر هغه وروسته اختلاف وکړ چې علم ورکول شو پخپل منځ کې د سرکښۍ له کبله څوک چې د الله په آيتونو کافر شي، بېشکه الله چټک حساب کوونکی دی.

۲- بل ځای الله ﷻ وايي:

وَمَن يَبْتَغِ غَيْرَ الإِسْلاَمِ دِينًا فَلَن يُقْبَلَ مِنْهُ وَهُوَ فِي الآخِرَةِ مِنَ الْخَاسِرِينَ. (آل عمران، ۸۵ آية)

ژباړه: څوک چې له اسلام پرته بل دين قبول کړ، نو الله ﷻ به يې ورڅخه قبول نه کړي او دی په آخرت کې له تاوانيانو څخه دی.

۳- همدارنګه الهي فرمان دی:

شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيَ أُنزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِّلنَّاسِ. (البقرة، ۱۸۵ آية)

ژباړه: روژه هغه مياشت ده چې خلکو ته هدايت کوونکی قرآن پکې نازل شوی دی.

۴- بيا هم الهي فرمان دی:

وَمَاأَرْسَلْنَكَ اِلَّاكَافَةً لِّلنَّاسِ. (الانبياء، ۱۰۷ آية)

ژباړه: ته مو ټولو خلکو ته لېږلی يې.

درنو لوستونکو !

۱- په پورتنيو آيتونو کې لوموړني دوه آيتونه دا وايي چې اسلام يوازې يو او هماغه د الله په نزد د قبول وړ دی او څوک چې له دې پرته د بل دين په لټه دی، د هغه دين مردود دی.

۲- له دريېيم آيته دا معلومېږي چې الله ﷻ د انسانانو د هدايت لپاره يوازې يو قرآن رالېږلی، نه دوه.

۳- له دريېيم آيته دا معلومېږي چې الله ﷻ د ټولې نړۍ د لارښوونې لپاره محمد ﷺ د وروستي نبي په توګه رالېږلی، بل هېڅ نبي نشته. له دغو دريېو اصولو سره هېڅ مسلمان اختلاف نه لري.

درنو لوستونکو !

په ياد لرئ؛ څرنګه چې د ټولو الله، نبي او قرآن يو دی او څوک چې دوه اسلامه مني، هغه د ټولو په نزد د قرآن او احاديثو په رڼا کې کافر دی. همدارنګه الله ﷻ چې لوېديځوالو ته کوم حکم رالېږلی، هغه د ختيځوالو لپاره هم دی او کوم حکم چې د عربو لپاره وي، هغه به د عجمو لپاره هم وي. څوک چې وايي نه ! د افغانانو لپاره يو حکم او د عربو لپاره بل حکم دی، د سعوديانو لپاره يو حکم او د پاکستانيانو لپاره بل حکم دی، نو هغه ګواکې دا ويل غواړي چې الله ﷻ دوه شريعته نازل کړي دي. پر يوه يې د سختۍ حکم نازل کړی، پر بل يې د آسانۍ، يو چا ته يې يو شی حلال کړی، بل ته يې حرام کړی دی، د يو چا لپاره يې يو شی روا کړی او د بل لپاره يې ناروا کړی دی. لکه متعصب امين کاړوي حنفي چې ويلي دي: د سيمې د اختلاف په وجه د حلال او حرام، روا او ناروا په اړه اختلاف کول صحيح دي. نعوذبالله !

الله ﷻ هېڅکله داسې نه کوي، ځکه دا ډول چارې په الهي شريعت کې اختلاف ثابتوي، حال دا چې الهي شريعت له اختلافاتو پاک دی، چې قرآن کريم پخپله د دې شاهدي ورکوي.

أَفَلاَ يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ وَلَوْ كَانَ مِنْ عِندِ غَيْرِ اللّهِ لَوَجَدُواْ فِيهِ اخْتِلاَفًا كَثِيرًا. (النساء، ۸۲ آية)

ايا دوی په قرآن کريم کې فکر نه کوي؟ که له الله ﷻ پرته د بل چا لـه خوا وای، دوی به ارو مرو ډېر اختلاف پکې موندلی وای.

همدا رنګه الله ﷻ وايي:

وَلاَ تَكُونُواْ كَالَّذِينَ تَفَرَّقُواْ وَاخْتَلَفُواْ مِن بَعْدِ مَا جَاءهُمُ الْبَيِّنَاتُ وَأُوْلَـئِكَ لَهُمْ عَذَابٌ عَظِيمٌ. (آل عمران، ۱۰۵ آية)

ژباړه: د هغو کسانو په څېر مه کېږئ چې د څرګندو دلايلو تر راتلو وروسته يې سره اختلاف وکړ، د همدوی لپاره لوی عذاب دی.

دلته دې څوک دا نيوکه نه کوي چې دا ډول اختلافات خو د صحابه کرامو ﷺ تر منځ هم وو، نو بيا خو دا وعيد د دوی لپاره هم دی؟ موږ وايو هېڅ صحابي داسې متعصب نه و چې د قرآن کريم او حديث تر وړاندې کېدلو وروسته به هم پر خپله رايه او نظر کلک ولاړ و، بلکې سمدستې به يې خپله رايه پرېښوده، قرآن کريم او نبوي سنت به يې خپل کړل، خو مقلدين د دې پر خلاف دي، بلکې د خپل نظر د ثابتولو لپاره په قرآن کريم او نبوي سنت کې تحريف هم کوي، لکه وړاندې چې يې مثالونه تېر شول. له همدې وجې صحابه کرام ﷺ په دې وعيد کې داخل نه دي.

اوس راشئ دا وڅېړو چې د مقلدينو دا دعوه تر کومه ځايه سمه ده چې زموږ تر منځ د حلال او حرام اختلاف نشته، بلکې د افضل او غيرافضل اختلاف دی. تر بيان وروسته تاسو پخپله پرېکړه وکړئ چې دا د حلال او حرام اختلاف دی، که د افضل او غيرافضل؟ په ياد لرئ چې په اسلام کې دننه د ټولو علماوو په اتفاق يو شی حلال او يا حرام، پاک او يا ناپاک، روا او يا ناروا وي. په يوه شي کې د دواړو يو ځای کېدل امکان نه لري. لکه امام شافعي رحمه الله چې وايي: (الاقوال كثيرة والحق واحد) يعنې قولونه ډېر دي، خو حق يو دی. اوس به د طهارة په مسايلو کې ځينې مثالونه وړاندې کړو.

(الف) **حنفي مذهب:**

۱- په اوداسه کې نیت ته اړتیا نشته.

۲- بې ترتیبه اودس صحیح دی.

۳- د قي او وینې په وتلو اودس ماتېږي.

۴- په خوله او پوزه کې له اوبو اچولو پرته غسل نه صحیح کېږي.

۵- د عورت په لمسولو اودس نه ماتېږي.

(ب) **شافعي مذهب:**

۱- له نیت پرته اودس نه صحیح کېږي.

۲- بېله ترتیبه اودس نه کېږي.

۳- په وینه او قي اودس نه ماتېږي.

۴- په خوله او پوزه کې له اوبو اچولو پرته غسل صحیح کېږي.

۵- د ښځې او عورت په لمسولو اودس ماتېږي.

درنو لوستونکو !

تاسو ولوستل چې د مذهبي کړیو ترمنځ د افضل او غیرافضل اختلاف دی، که د حلال او حرام؟ که یو سړی د حنفي فقهې له مسئلې سره سم اودس کوي، نو اودس یې شوی، خو د شافعي فقهې له نظره د هغه اودس صحیح نه دی.

یعنې که دا سړی لمونځ وکړي، نو د احنافو په اند د هغه لمونځ صحیح دی، خو د شوافعو په اند د هغه لمونځ صحیح نه دی، ځکه دا سړی د هغوی له نظره بې اودسه دی. لنډه دا چې د شافعي لمونځ په حنفي او د حنفي لمونځ په شافعي پسې نه کېږي.

(ب) اوس راشئ د لمانځه مسايلو ته:

حنفي مذهب:

۱- په الله اعظم، الله اجل، الله الرحمن او لااله الاالله سره هم لمونځ شروع کېداى شي.

۲- د فاتحې له ويلو پرته لمونځ صحيح دى.

۳- د قهقهې په کولو اودس ماتېږي.

۴- په لمانځه کې تعديل ارکان فرض نه دى.

۵- د تشهد په اندازه کښېناستلو سره لمونځ صحيح دى، که څه هم تشهد او درود ونه ويل شي.

۶- د سلام ويلو پر ځاى په خوراک او څښاک کولو او يا هوا ايستلو لمونځ صحيح کېږي.

شافعي مذهب:

۱- له الله اکبر پرته په بل لفظ لمونځ شروع کول صحيح نه دي، که نه لمونځ باطل دى.

۲- له سورة الفاتحې پرته لمونځ نشته.

۳- په قهقهه سره يوازې لمونځ فاسد ېږي، اودس پر خپل حال پاتې دى.

۴- له تعديل ارکان پرته لمونځ نه کېږي.

۵- څو چې تشهد او درود ونه ويل شي، لمونځ نه کېږي.

۶- له سلام پرته په بل شي لمونځ پاى ته نه رسېږي، بلکې لمونځ باطل دى.

اوس تاسو پخپله پرېکړه کولاى شى چې ايا د دغو مذهبونو تر منځ د روا او ناروا اختلاف دى، که د افضل او غير افضل؟!.

(ج) تاسو په نکاح کې هم ځينو مسايلو ته پام وکړئ:

حنفي مذهب:

۱- د بيعې او هبې په لفظ سره نکاح تړل کېداى شي.

۲- له ولي پرته نکاح صحيح ده.

۳- په زور سره طلاق واقع کېږي.

۴- د ځلورمې ښځې په عده کې د ننه د هغې له خور سره نکاح نه شي کېداى.

۵- په شهوت سره د يوې ښځې په لمسولو د هغې مور او خور دواړه حرامېږي.

شافعي مذهب:

۱- د نکاح او زواج له لفظ پرته نکاح نه صحيح کېږي.

۲- له ولي پرته نکاح باطله ده.

۳- په زور طلاق نه واقع کېږي، بلکې نکاح پر ځاى پاتې ده.

۴- د ځلورمې ښځې په عده کې د ننه د هغې له خور سره نکاح کېداى شي.

۵- په شهوت سره د يوې ښځې لمسول؛ نه د هغې خور حراموي؛ نه مور، بلکې هغه سړى له هرې يوې سره نکاح کولاى شي.

درنو لوستونکو !

ايا دا دوه اسلامه نه دي؟ ايا دا شيان امت اتحاد ته رابولي، که ډلو-ډلبازيو ته؟ د خپلمنځي مينې بلنه ورکوي، که د کرکې؟ همدا وجه ده چې نن اسلامي امت پر ډلو-ټپلو وېشل شوى او يو پر بل نيوکې کوي.

له همدې کبله مونږ د ټولې نړۍ له مقلدينو څخه هماغه هيله کوو چې الله ﷻ څوارلس سوه کاله وړاندې د هغه وخت له مسلمانانو څخه کړې وه:

فَإِن تَنَازَعْتُمْ فِي شَيْءٍ فَرُدُّوهُ إِلَى اللّهِ وَالرَّسُولِ.

يعنې که مو په يو شي کې اختلاف راغى، نو الله او رسول ته يې وسپارئ.

(هـ) د خوراک او څښاک په شیانو کې څو مثالونه:

حنفي مذهب:

۱- په سمندري حیواناتو کې له ماهي پرته نور ټول حرام دي.

۲- له شرابو پرته د بل نشه یي شي پر خوړلو حد نشته.

۳- د پسه یا غوایي تر حلالولو وروسته که یې له نسه مړ بچی راووزي، نو د هغه خوراک حرام دی.

۴- که ذبحه کوونکی قصداً (بسم الله) پرېږدي، نو حلال شوی حیوان مردار دی.

شافعي مذهب:

۱- په سمندر کې چې هر څه دي، د هغوی ټولو خوراک حلال دی.

۲- هر نشه یي شی حرام دی او په خوړلو یې حد لازمېږي.

۳- د حیوان په نس کې بچی د هغه په حلالېدو حلالېږي او خوراک یې صحیح دی.

۴- که د حیوان حلالوونکی قصداً (بسم الله) پرېږدي او که په هېره، په دواړو صورتونو کې هغه حیوان حلال دی.

دلته مو په لنډ ډول د دغو دوو مذهبونو تر منځ د اختلاف څو بېلګې راوړې، که نه د اختلافاتو سمندر خورا ژور او پراخ دی.

هدف مو دا و چې د مذهبونو تر منځ د حلال او حرام، روا او ناروا، باطل او حق اختلاف دی، نه د افضل او غیر افضل. **فافهم ولاتکن من الغافلین**

الله جل جلاله ویلي دي:

وَمَن يُطِعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ فَقَدْ فَازَ فَوْزًا عَظِيمًا. (الاحزاب، ۷۱ آية)

یعنې چا چې د الله او د هغه د رسول اطاعت وکړ، هغه لویه بریا ومونده.

ستاسو څخه څو پوښتنې:

۱- په قرآن کريم، صحيح حديث او په څلورو امامانو کې د يوه په قول تقليد ثابت کړئ !. ګورئ په ياد لرئ چې شخصي تقليد به ثابتوئ، ځکه ستاسو دعوه همدا ده.

۲- ستاسو په فکر د اجتهاد دروازه بنده شوې ده، اوس نه څوک مجتهد کېدای شي او نه د اجتهاد اړتيا شته، نو ستاسو په اند ؛ چې کله عيسی عليه السلام ځمکې ته راشي، نو هغه به په کوم مذهب وي؛ حنفي، مالکي، شافعي او که حنبلي؟.

۳- امام ابو حنيفة رحمه الله تر مجتهد کېدو وړاندې مقلد و ، که غيرمقلد ؟ که مقلد و ، نو د چا تقليد يې کاوه؟ او که نه و ، نو معلومه شوه چې غيرمقلد و.

۴- د امام ابو حنيفة رحمه الله د مذهب تر خپرېدو وړاندې خلکو د چا تقليد کاوه؟ که يې نه کاوه، بيا خو هغوی غيرمقلدين شول. همدارنګه د مالکي، شافعي او حنبلي مذهبونو تر خپرېدو وړاندې د دغو مذهبونو پلويانو د چا تقليد کاوه؟.

فَإِن لَّمْ تَفْعَلُواْ وَلَن تَفْعَلُواْ فَاتَّقُواْ النَّارَ الَّتِي وَقُودُهَا النَّاسُ وَالْحِجَارَةُ أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ.

لنډه دا چې تقليد يو نوی شی دی چې ورو-ورو يې د خلکو په زړونو کې ځای پيدا کړ، آن هغوی يې په قرآن کريم او نبوي صحيحو احاديثو کې لاسوهنې او تحريف ته اړ ايستل. اعاذالله جميع المسلمن منه

مصادر او مراجع:

(۱) القرآن الكريم

(۲) الاحكام فی اصول الاحكام لابن حزم رحمه الله

(۳) ارشادالفحول للشوكاني رحمه الله

(۴) اصول السرخسي

(۵) اصول البزدوي

(٦) الاعتصام للشاطبي رحمه الله
(٧) اصول الكرخي
(٨) اربعين النووي
(٩) اعلام الموقعين لابن قيم رحمه الله
(١٠) تيسيرالتحرير
(١١) تفسير ابن كثير
(١٢) تفسيرالقرطبي
(١٣) تفسيرالمنير للدكتور وهبة الزحيلي
(١٤) التفسيرالكبير للامام رازي
(١٥) تفسيرالجلالين للامام سيوطي رحمه الله
(١٦) تسهيل اصول الشاشي
(١٧) التوضيح والتلويح
(١٨) التقليدواحكامه لسعدبن عبدالعزيزالشثري
(١٩) التفهيمات الالهية للشاه ولي الله رحمه الله
(٢٠) الجامع الصغير للسيوطي رحمه الله
(٢١) جامع بيان العلم وفضله لابن عبدالبر رحمه الله
(٢٢) حجة الله البالغة للشاه ولي الله دهلوي رحمه الله
(٢٣) حاشيه حسامي
(٢٤) روح المعاني للالوسي رحمه الله
(٢٥) الردودلبكربن عبدالله ابوزيد
(٢٦) زادالمعاد
(٢٧) سنن ابي داؤد
(٢٨) سنن الدارمي

(۲۹) سنن ترمذي
(۳۰) سنن ابن ماجه
(۳۱) سنن النسائي
(۳۲) شرح عين العلم
(۳۳) شرح عقود رسم المفتي
(۳۴) شرح السنة للبغوي
(۳۵) صحيح البخاري
(۳۶) عقدالجيد
(۳۷) الفقه الاكبرللامام شافعي رحمه الله
(۳۸) فتاوى امداديه
(۳۹) فتح القدير للشوكاني
(۴۰) الفقه الاسلامي وادلته
(۴۱) الموطاللامام مالک رحمه الله
(۴۲) مستدرک للحاکم
(۴۳) مشکاة المصابيح
(۴۴) مسلم الثبوت
(۴۵) مرقاة المفاتيح شرح مشكاة المصابيح
(۴۶) المحلى بالاثارلابن حزم الاندلسي رحمه الله
(۴۷) نورالانوار
(۴۸) نفع الكبير
(۴۹) الهدايه
(۵۰) ردالمحتار